

Ք Ր Ո Ն Ի Կ

Քաղաքական ընդհանուր կացութիւնը եւ հայկական հարցը. — Քաղաքական ընդհանուր կացութիւնը. կը շարունակէ մնալ խառնաշփոթ եւ ձգտակալ: Արեւու մեծագոյն ուժերը, Ռորհրդային Միութիւն եւ անգլո-ամերիկեան պաշտ, աշխարհային եւ տեղական խառնուրդով, շահերով տարբեր ու յաճախ հակադրուած, կը շարունակեն մնալ գաշապէս. եւ հարցերը համաձայնութեամբ լուծելու կողմնակիցն. բայց, անընդհատ մէջ մէջ, ու եւ չհարց. լուծելու, համար կրկար քանակացութեանց ու քանակականներու պէտք տեսնուի: Ասոր համար է որ յաղթանակէն ի վեր կրկու տարի անցած, ըլլալով հանգրձմ, պատերաթիւ խզիւրներէն, որոնց լուծումը, տեղափոխութեան է, շատ քիչերը վերջական որդ լուծում մը ապացած են: Իսկ Փրանսա, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմին մէջ նիւթապէս ու քաղաքային, շատ քան կողմնուց, եւ այսօր իր վերականգնումէն, համար հարկաւոր եղող հակայ ճիշդ ունի. է՛ն պաշտ կատարելու, կըրնայ նաեւ սակայն, այն վարկով զոր՝ շնորհիւ իր շեղ տնցիակն ու քաղաքակրթութեան մատուցած իր առաջնակարգ, ծառայութիւններուն՝ կը պահէ դեռ. աշխարհի մէջ, բարեկրորհրդատու, միջոորդի, հաշտարարի դեր կատարել վերոյիշեալ երկու խոշոր ուժերուն միջև. որոնց իր դաշնակիցներն են եւ որոնց, օգնութիւնը, միանալով իր իսկ կորովի եւ անվստահ զինակցութեանը, փրկեց զինքն. այն իրականութիւնը կործանումէն որ իրեն կը սպառնար: Հասկանալի է որ, ընդհանուր կացութիւնը ապակէ. ըլլալով, մեր ազգային հարցը դեռ ոչ միայն լուծման ճամբուն մէջ մտած չէ, այլ Հաշտութեան խորհրդատուութիւնուն օրակարգին մէջ իսկ չէ դրուած:

Հակառակ այդ աննպատկ պայմաններուն,

կարելի չէ խորհիլ թէ մեր ազգային հարցը այսօր վիճակի մը մէջ է: Նախ՝ ան կը բաժնուի երկու մասի. 1. Կարգ. — Արտահան - Աւերակալ շրջաններուն. վերադարձը Ռորհրդային Միութեան եւ ուրեմն կցումը Ռորհրդային Հայաստանին. 2. Նախագահ Ռիլլանի անձնականութիւնը թրքական Հայաստանի շրջաններուն ազատագրումն. ու կցումը Ռորհրդային Հայաստանին:

Առաջին մասին համար, ինչպէս արդէն գրած եմ՝ Անանիոս, վերջին թիւի զօրեղիւն մէջ, կը մնամ լաւատուր: Անդրեւով կասեմ Հայաստանի աջ շրջանները, որ կը գտնուին Արարատ լեռան եւ Անիի պէս հայկական սրբաւայրեր, 1913ի. պատերազմէն առաջ ուս. պետութեան կը պատկանէին՝ իր նկ մէջ րոպէս, Ռորհրդային Միութեան կառավարութիւնը՝ ամէն. կողմէ զինք պաշարող իշխամութեան. մէջ իր թուրք դրացին իրեն նեցուկ. ունենալ յուսովով, — յոյս. որ ինքնախաբէս թիւն մըն էր, — այդ շրջանները, ժամանակագրութեան յանձնեց թուրքին. եւ այդ հիման վրայ գործելու մտքեան. դաշինք մը. կնքեց. անոր հետ: Արդ, թուրքը, որ նախորդ համաշխարհային պատերազմին պահ, բացէ ի քայ. դաշնակիցն եղած էր Գերմանիայ, երկրորդ մեծ. պատերազմին՝ օգ. միայն ու եւ ծառայութիւն չմատուց. Ռորհրդային Միութեան եւ անոր դաշնակիցներուն, այլ. եւ զաշտի աջակիցն եղաւ. Գերմանիայ. եւ եթէ Միւսլինկաւտի մէջ խորհրդային քանակը տարած, ըլլալ իր հոյակապ ու փրկարար. յաղթանակը. որ Միւսլինկաւտի, թուրքը ապահովապէս: Գերմանիան կողմէն, անգամ մը եւս անոր որդապէս դաշնակից՝ Կովկասի վրայ պիտի յարձակէր: Այսօր, Ռորհրդային Միութեան կեդրոնական կառավարու-

թիւնը յստակօրէն գիտակ է թուրք բարեկամութեան» անդրդութեանը: Ատոր համար է որ, երբ թուրք — խորհրդային բարեկամութեան գաշինքին պայմանաժամը լրացաւ, խորհրդային Միութեան կեդրոնական կառավարութիւնը Անկորայի կառավարութեան նօթ մը ղրկեց, ուր որոշապէս կը յայտարարէր թէ անհրաժեշտ է որ կարս - Արտասան - Սուրմալուի շրջանը վերագործուի խորհրդային Միութեան որպէս զի «բարեկամութեան գաշինքը» վերանորոգուի: Քանի մը ամիս յետոյ, Մոսկուայի կառավարութիւնը երկրորդ նօթով մը միեւնոյն պահանջը ներկայացուց Անկորայի կառավարութեան եւ այդ անգամուն իր նօթին պատճէնը ղրկեց Լոնտոն եւ Ուաշինկթըն՝ անգլիական եւ ամերիկեան կառավարութեանց: Ուրեմն այդ հարցը դրուած է արդէն պաշտօնապէս, ոչ թէ խորհրդաժողովներու օրակարգին մէջ, այլ իւրիշը՝ զային եւ թուրք կառավարութեանց միջեւ, ու նաեւ խորհրդային Միութեան եւ իր երկու մեծ գաշնակիցներուն միջեւ:

Թուրքը՝ տուջին նօթն ստանալէ յետոյ, ժխտական պատասխան տուաւ: Բայց կարելի՞ է ենթադրել թէ խորհրդային Միութեան պէս հսկայ կազմակերպութիւն մը, որ Գերմանիոյ չարաշար պարտութեան զլխաւոր աստարներէն մին եղաւ, այդպիսի քայլ մը առնելէ յետոյ՝ պիտի համակերպի նահանջի մը որ ամբողջ Արեւելքի մէջ իր վարկին մեծագոյն պիտի վնասէր: Եթէ վաղը խորհրդային բանակը զայն զբաւել այդ հողամասը որ Բլագայան ոչինչ ունի, ինծի կը թուի որ նոյն իսկ Անգլիա ատոր համար պատերազմ յայտարարելու որոշում տալու չ'ըլլեր, որոշում որ արհեստաբեր պիտի ըլլար ամբողջ աշխարհի համար:

Այն բոլորքն երբ այս ջրնոյնը կը գրեմ, արդէն իսկ լրագիրները կուտան լուրեր որ իմ լաւատեսութիւնս կ'արդարացնեն: Թուրք կառավարութիւնը տրամադրութիւն յայտնեց ի կարս - Արտասան - Սուրմալու շրջանին կէսը խորհրդային Միութեան յանձնելու: «Մէկ թիղ հող չեմ տար» ըսելէն յետոյ այդ շրջանին կէսը յանձնել զիջանողը անկարելի չէ որ վերջի ի վերջոյ այդ շրջանին ամբողջ լուծութիւնս ալ յանձնէ:

Աւելի դժուար է նախազան Ուիլսոնէն սահմանադրուած Թրքահայաստանի շրջաններուն ազատագրումն ու խորհրդային Միութեան կցումը, զոր մեր բովանդակ ազգը այսօր կը պահանջէ: Անդ-

լիական դիւանագիտութիւնը չ'ուզեր, — եւ այս դժգոհակութիւնը երկար տեսնէ ի վեր անոր քաղաքականութեան հիմնական կէտերէն մին է եղած, — որ ուսանական պետութիւնը յառաջանայ դէպ ի Միջերկրական, Ժօտնեայ Մուսուլի քարտէզի հօրերուն, եւ ան կը շարունակէ խորհրդային Միութեան նկատել իբր մաս մը ուսանական պետութեան. արդատիկա անձեռք է. խորհրդային Միութեան, չ'ապստանը, ինչպէս եւ Վրաստանը, Ադրբեյջանը, Ուզբեկստանը եւ միւս բոլոր Հանրապետութիւնները այլ եւս նահանջներ չեն Ռուսիոյ (ինչպէս էին ցարական ընթիմի ատեն), այլ ինքնուրոյն ազգային պետութիւններ որոնք մաս կը կազմեն «Յ. Ս. Հանրապետութեանց Միութեան», Հանրապետութիւններ որոնք ազգային շահնամանքը նորանոր իրողութիւններով հետզհետէ շեշտուելու վրայ է եւ որոնք ըստ խորհրդային Մահմանդութեան իրաւունք իսկ ունին Միութեանէն անջատուելու: Եթէ կամենան, իրաւունք որ իրենց գոյութեան պահովութեանը համար չ'պիտի օգտագործեն անշուշտ, քայց զոր երեսն մոռնալու չէ թէ ունին: Այս կարեւոր կէտը անհրաժեշտ է ի վեր չ'անել ու տարածել Ամերիկայի ինչպէս եւ Ֆրանսայի մամուլին մէջ ու նոյն իսկ Անգլիոյ մէջ, որովհետեւ պէտք չէ մոռնալ որ եթէ անգլիական քաղաքականութիւնը խորագոյնս եսական է, ինչպէս՝ քիչ թէ չառ՝ ամէն քաղաքականութիւն, անգլիական ժողովուրդին մէջ մեծ ունեցած ենք՝ անցեալին՝ կլասիցիզմին, Պլուրալի, Հարաւոր Պրոքթընի եպիսկոպոսին, Երուսաղէմի կառավարիչ Մթօրի պէս անկեղծ ու թանկագին բարեկամներ:

Մեր փութակամոնք խայկալեամ դատին հասարակ — ձեռքերը զոր աւելի քան տարի մը ի վեր մեր ժողովուրդը, խորհրդային Միութեան ինչպէս եւ արտասահմանի մէջ, կը թափէ՝ ամէն ձեւով՝ պաշտպանելու համար իր ազգային դատը այն մեծ ազգերուն մօտ՝ որոնք նոյնքան մը եւս Ապստոլութեան եւ Արդարութեան համար Բռնակալութեան դէմ կուռեցան ու յաղթեցին, զովքի է են եւ մեր ժողովուրդին պատուաբեր:

Ամերիկայի ու Ֆրանսայի մէջ, ինչ որ հարկաւոր էր ու կարելի էր ընել, մեծ մասամբ կատարուեցաւ մերոնց, ինչպէս եւ մեր հրաւերով հայկական դատը պաշտպանել յանձն առնող ամերիկացի եւ ֆրանսացի անձնաւորութեանց ձեռքով, ու դեռ պիտի կատարուի անշուշտ մինչեւ վերջն

այս պատմական բաղդորոշ ժամանակաշրջանին:

Յաւալի է որ Ամերիկայի մէջ երկու անշատ կազմակերպութիւններ են որ կը կատարեն այդ գործը, թէեւ — ինչ որ էականն է, — երկու խմբակցութիւններն ալ, մին բաղժատարը, միւսը մէկ կուսակցութեան մը պատկանող, կը ներկայացնեն միեւնոյն պահանջները զոր կը ներկայացնէ ամբողջ Հայութիւնը այս պահուստ աշխարհի ամէն կողմը: Յանկալի է որ այդ երկու խմբակցութիւնները միասն, ինչպէս միացան հոս մեր բոլոր հոսանքներուն ներկայացուցիչները թրքահայ Դատի Պաշտպան Յանձնախումբը կազմելու համար: Լոնտոնի մէջ, անհատական ձեռնարկներ միայն կատարեցան ցարդ, մէկ կողմէ դատաւարտելի ձեռնարկը Պ. Արշակ Սաֆրատեանի որ, պատկանելով հանդերձ Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան, այդ կուսակցութեան շատոնց ի վեր ընդգրկած քաղաքական ուղղութեան հակառակ՝ թրքահայաստանի մէջ անկախ Հայ Տէրութեան մը ստեղծելու անիրազործելի ու վտանգաւոր ծրարի մը պարզող գրութիւն մը ուղղորդ է անգլիական կառավարութեան:

Պարզի՛ Պ. Ժիրայր Միսաքեանին, շնոր անգլիական կառավարութեան ինչպէս եւ միւս դաշնակից պետութեանց աւղած յուշակրէն եւ Լոնտոնի մէջ կատարած փրոֆականտը բոլորովին համաձայն էին ամբողջ Հայութեան ընդգրկած ուղղութեան եւ զեռահատի են ուրեմն, բայց ցաւալի է որ ան այդ բոլորն ըրած է յանուն մէկ կուսակցութեան մը. մեր պաշտպանած դատը ոչինչ ունի կուսակցական, աղբայր դատ ժըն է գերազանցօրէն, անհրաժեշտ է որ զայն աղբովին պաշտպանենք: Մենք տարբեր մը առաջ թրքահայ Դատի Պաշտպան Յանձնախումբին կողմէ գրեցինք Մանիէսթրի Հայոց առաջնորդ Մատթէոս Ինճէեան Սրբազանին, խնդրեցինք որ Հայկական-դատի պաշտպանութեան համար անգլիական բոլոր կարեւոր խմբական ու անհատական ուժերը պարունակող Յանձնախումբ մը կազմելու նախաձեռնութիւնն առնէ. դժուար դարձրան հետեւանք շտապ մեր խնդրանքին, առարկելով իր պատուախանութիւն մէջ թէ իր պետութեան այն Հայոց կաթողիկոսը՝ այդպիսի հրահանգին դէմ առած իրեն. եւ սակայն Գէորգ Զ., սիր նորոգութիւն Հայրնիստէր պատուական Հայրապետը, որ օծուելէն ի վեր ամէն ձեռով դիմումներ

կատարեց Հայկական դատին համար՝ Խորհրդային կեդրոնական կառավարութեան, ինչպէս եւ ամերիկեան եւ անգլիական կառավարութեան, մտա, իր անձնական օրինակով ցոյց տուաւ Մատթէոս Ինճէեան Սրբազանին եւ բոլոր արտասօմանեան հայ կրօնական պետներուն ինչ որ անոնք կարող են ու պարտաւոր են ընել մեր ազգային դատին համար: Եթէ առաջին օրէն Մատթէոս Սրբազանը այդպիսի նախաձեռնութիւն մը առած եւ Յանձնախումբի մը մէջ միացուցած ըլլար Անգլիոյ Հայ դաղութիւն բոլոր կարեւոր տարրերը, ո՛չ Պ. Սաֆրատեան իր անխելք արարքին մղուած կ'ըլլար, ո՛չ ալ Պ. Միսաքեան իր գովելի դործունէութեան այդ կուսակցական նեղ գոյնը սուրած կ'ըլլար: Ուշ չէ սակայն դեռ ընելու համար այժմ ինչ որ տարի մը առաջ չկատարուեցաւ: Անգլիոյ մէջ ընելիք շատ բան կայ. այդ երկրի ժողովուրդին ծոցէն նոր կատարելներ, նոր Պրայսեր կըրնան ելլել եւ Հարուստ Պրքաթըն եպիսկոպոսը ու Պ. Սթորսը, ինչքան որ գիտեմ, ողջ են դեռ: Որքան ջնքմ Հայասիրական արտապաշտութիւններ ունեցան Քիչիթըզլըրի ուսակերէցը Էլմիճանին մէջ՝ երբ ներկայ եղաւ կաթողիկոսական ընտրութեան եւ օծման հանդիսութեանց, եւ իր Լոնտոն դառնալէն յետոյ, ու քիչ Հայասիրական արտապաշտութիւն գիտեմ այնքան յուզիչ որքան անգլիացի ուրիշ կրօնաւորի մը գրուածքը որուն թարգմանութիւնը երեւցաւ մեր թերթերէն մէկուն մէջ եւ ուր այդ ազնիւ Անգլիացին կը նկարագրէր արտառուշ տեսարանը Խորհ. Հայաստան ներգաղթող Հայերուն որքան, երբ կառախումբը կը մտնէ Հայաստան, վար կը ցատեն շողակաթնէն եւ աշուրներն արցունքով լեցուն՝ իրենց Հայրենիքին սուրբ ողորդ կը համբուրեն: Ընելիք կայ այդ երկրին մէջ. թող դուն այժմ Մատթէոս Սրբազան այդ նախաձեռնութիւնը հաճի ստնել:

★

Ներգաղթը. — Միժ նշանակութիւն ունեցող է Հայ անգլիկ խորագէտ պատուաբեր իրողութիւն մը, որ մեր ազգային դատին լաղողման թանկագին նպատակ մը բերելու բնոյթն ալ ունի, պրոտաստմանի Հայոց ներգաղթի ստուար ու խանգարող շարժումն է: Խորհ. Հայաստանի կառավարութիւն

նը մեր ամբողջ ազգին երախտագիտութեանը ար-
ժանէ է ըրած ըլլալուն համար ամէն ինչ որ պէտք
է որպէս զի արտասահմանէն մեծ թիւով գաղ-
թական Հայեր երթան և՛. Հայաստան հաստատու-
ելի: Այդ զանգուածն ինքզինքով ծախքերուն՝
համար Երեւանի կառավարութեան յանձն առած
խուշոր զոհողութիւնները, Մոսկուայի կեդրոնա-
կան կառավարութեան քաղաքական եւ ներթափան-
ալակցութիւնը, Հայաստանի ժողովուրդին կա-
տարած ստուար հանգանակութիւնը, արտասահ-
մանի Հայութեան մէջ ներգաղթի համար արժա-
նագործողներուն հետզհետէ անոց թիւը, որ քա-
նի մը հարիւր հազարը պիտի անցնի, եւ այդ հըս-
կայ ներգաղթին (որուն նմանն ու հաւասարը ունէ՛
ժողովուրդի պատմութեան մէջ դեռ չէ տեսնուած)
ծախքերուն մասնակցելու համար արտասահմանի
մեր պաղտութիւններուն մէջ բացուած հանգանակու-
թեանց անհաշիւ թանց յաւորութիւնը (որմէ աւե-
լին սակայն կը սպասենք ու կը յուսանք իրական-
ացած տեսնել), այդ բոլորը ու եւ Հայրենասէր
Հայեր համար միութեամբ ու ոգևորելի իրողու-
թիւնն կը կազմեն: Այդ բոլորը պատասխան մըն
են Գ. Պեկինին, ապացուցանող որ եթէ այսօր
կարո՞ - Արտահան - Մուրաբալուի շրջանի մէջ Հայ
չէ մնացած, վաղը՝ երբ այդ շրջանը միանայ և՛,
Հայաստանին՝ պէտք եղածէն աւելի Հայեր պիտի
գտնուին որ պիտի երթան ընակել ու գործել այդ
շրջանին, ինչպէս եւ Թրքահայաստանի Ուիլսոն-
եան նահանգներուն մէջ՝ եթէ ատոնք ալ ազա-
տագործին: Այդ բոլորը պատասխան են նաեւ
Թուրքի կաշառուած կամ թեթեւօղիկ ու ան-
թիւրք եւրոպացի կամ ամերիկացի իր զարգնե-
րուն որոնք Հայը կը ներկայացան իբր հահաճու-
լարչի, իտէալէ զուրկ ցեղ մը: Ահա՛ հարիւր հա-
զարներ այդ ցեղէն որ թողլով բարձր զարգացման
հասած երկրներ որ մեծ մասամբ ամէն հանդըս-
տութիւն ունէին՝ կ'ուզեն երթալ երկիր մը որուն
հողամասը դիտեն թէ շատ անձուկ է, ուր ընա-
կարանները (հակառակ այս առթիւ բազմաթիւ
նոր շինուածներուն) բաւական չեն գաղթական-
ներու ստուար զանգուած մը հանգստեցնելու
պատասպարելու, ուր մեծ յարաբերութիւններ
տեղի ունեցած են, բայց ուր կ'երբայպէս գեռ կան
նորածին մրկրի մը համար անխուսափելի եղող
պակասներ. այդ բոլոր պաղթականները կ'արժա-

նագործին ներգաղթին համար, որովհետեւ անոնք
եայրեմի եռալի վրայ ապրելու եւ գործելու ամե-
րիկան փաշարութիւնը կ'ընտելանայ ամենէն
բարձրագոյն, ամենէն զարգացած երկիրներու հա-
զըստաւելու և փայլուն կեանքին:

★

Ուղղագրութեամբ հարցը. — խորհ. Հայաստա-
նի կառավարութեան այս վերջին շրջանին կատա-
րած գործերուն լաւագոյններէն մէկը՝ Արեւդանի
նոր ուղղագրութեան երեք քառորդով լքման եւ
Մեքսիկոյան ուղղագրութեան վերագործի որո-
շումն է: Ես վստահ եմ որ օր մը պիտի մէկդի
նետուի եւս այն մէկ քառորդն ալ զոր կառավա-
րութիւնը որոշած է՝ պահել եւ որ նոյնքան անի-
մաստ է որքան լքուած ստուար բաժինը:

Արեւդան, զոր կորսնցուցնէր անցեալ տարի,
մեր լաւագոյն բանասէրներէն մին էր: Իր վերջին
գործը, Հայոց Հիմ Գրականութեամբ Պատմութիւ-
նը, զոր բարեկամք մը մօտ տեսայ ու անկից փոխ
առնելով կարգացի, ստուար ու շատ կարեւոր աշ-
խատութիւն մըն է, որ դժբաղդաբար՝ հեղինակին
մահուամբ՝ անաւարտ է մնացեր. ան հրատարա-
կած ունի քանի մը ուրիշ լահական ուսումնասի-
րութիւններ Հայ մշակութիւն վերաբերեալ. բայց
իր հնարած նոր ուղղագրութիւնը անձոնքի եւ
անիմաստ խաթարում մըն էր Մեքսիկոյան պատ-
ուական ուղղագրութեան: 1932ին՝ երբ հինգ շա-
բաթ անցուցի իմ միածին ու Երեւան, յաճախ կ'ա-
ցելէի Արեւդանին, որուն հետ բարեկամացած էի
1908ի աշնանավերջին իմ միածին գտնուած ստեղծա-
կան: Առաջին տեսանկյունէս ընթացքին, իրեն հար-
ցուցի թէ ինչո՞ւ այդ արտասոց ուղղագրութիւնը
մէջտեղ նետած էր: «Թուսերը, պատասխանեց,
իրենց այբուբենին մէջ բարեփոխութիւններ մըն-
ցուցին: Կառավարութիւնը զիս կանչեց եւ հար-
ցուց ինձի թէ Հայ ուղղագրութեան մէջ ալ պէտք
կայ՝ բարեփոխութիւններ մտցնելու»: «Ինչո՞ւ
չըսէք, ընդմիջեցի զինքն իսկոյն, թէ Հայ ուղղա-
գրութիւնը պէտք չունի բարեփոխման»: «Մի՞թէ
կարելի է աղբյուրի բան ըսել», բացառանքեց Ա-
րեւդան: Հասկայալ որ Նոր Գարի նախկին աշխա-
տակից Արեւդանը կ'անցած էր կառավարութեան
աչքին պահպանողական երեւակէ եւ «Պէտք կայ»
վճռած էր...: «Ես երեք ծրագիր ներկայացուցի,

ըստ, մին թեթեւ բարեփոխումներ պարունակող, երկրորդը քիչ մ'աւելի յանդուգն բարեփոխումներով կազմուած, երրորդը արմատական նորոգման թիւերով լեցուն: Կառավարութիւնը այդ երրորդն է որ նախընտրեց եւ զայն հրովարտակով մը պարտադրեց ժողովուրդին: «Ժողովար» չէր գուշակել, յարեցի, որ յեղափոխական կառավարութիւն մը ձեր ներկայացուցած երեք ծրագիրներէն ամենէն յեղաշրջականը պիտի նախընտրէ: Կառավարութիւն մը իրաւունք չունի դիտական, գրական, լեզուական, ուղղագրական հարցերու մէջ որոշումներ տալու: ու ամենէն յառաջացեալ երկիրներուն մէջ, կառավարութիւնը չէ որ այդպիսի հարցերու լուծումը կը վճռէ: Ժողովուրդն է որ լեզու մը կը դարձնէ, գրագէտներն են որ զայն կը յղկեն ու իր վերջնական ձեւին կը հասցնեն: Վերաւարանները, կըլտէր ինչի մէջ լեզուաբան Մէյնէն, լեզուի մը կազմակերպման ու դարգացման մէջ ու եւ զեր չեն կատարեր, աստիկա գրագէտներուն գործն է, լեզուաբաններուն զերն է կազմուած լեզուի մը կանոնները նկատել, բանաձեւել, բացատրել:

Յեմ ուղեր ըսել թէ ու եւ ուղղագրութիւն, զարեւու ընթացքին անփոփոխ պէտք է մնայ. Փրանսերէնի եւ անգլիերէնի ուղղագրութիւնը աւտենով կրած է ինչ ինչ փոփոխութիւններ, երբ զեռ այդ լեզուները վերջնապէս կազմուած չէին, բայց որոշ թուականէ մը յետոյ այլ եւս մնացած է անփոփոխ: Փոփոխութեանց առաջարկներ եղած են թէ՛ Փրանսական եւ թէ՛ անգլիական ուղղագրութեան համար, բայց չեն ընդունուած, թէեւ այդ երկու լեզուներուն ուղղագրութիւնը խտ աւելի դժուարաւ ուսանելի է քան մերը: Մետրոպոլիտան ուղղագրութիւնը, ինչպէս գրած է Մէյնէ, այնքան կատարեալ կազմակերպութիւն մը ունի որ մինչեւ մեր օրերը գրեթէ նոյնութեամբ պահպանուած է Հայ ժողովուրդին կողմէ: Արտասահմանի Հայութիւնը միաձայնութեամբ անընդունելի գտաւ Արեւելեանի ուղղագրութիւնը. Խորհ. Հայաստանի կառավարութիւնը, այդ ուղղագրութիւնն ընդգրկելէն քսնի մը տարի յետոյ՝ զգաց որ անիկա խորթ էր ոչ միայն արտասահմանի ամբողջ Հայութեան, այլ եւ նոյն իսկ Խորհ. Հայաստանի Հայ գրագէտներուն մէջ մասին համար, եւ չըրարեալանով մը զիմեց արտասահմանի Հայ

մտաւորական մէջ՝ կազմակերպութեանց (Երուսաղէմի, Վենետիկի, Վիեննայի Միաբանութեանց) ինչպէս եւ քսնի մը յայտնի գրագէտներուն եւ բանասերներուն, եւ անոնց կարծիքը հարցուց. բոլորն ալ, առանց իրարու հետ խորհրդակցած ըլլալու, Մետրոպոլիտան ուղղագրութեան նոյնութեամբ վերահաստատումը խնդրեցին: Կառավարութիւնը, աղբուած այս միահաղոյն ու պատճառաբանուած ընդդիմութեանէն, զիմեց Երեւանի Հանրաժանօթ գրագէտներուն, բանասերներուն ու լեզուաբաններուն, Յանձնաժողով մը կազմեց անոնց մով եւ անկից խնդրեց այդ հարցին վրայ իրեն որը տեղեկագիր մը ներկայացնել: Դժբաղդաբար, գրեթէ ամենքն ալ, պահպանողական չերաւալու անտեղի վախէն առաջնորդուած), յայտարարեցին թէ այս ինչ կամ այն ինչ բարեփոխումները անհրաժեշտ էին, բայց իւրաքանչիւրը կ'առաջարկէր տարբեր բարեփոխում մը, իրարու հետ համաձայն չէին. կառավարութիւնը, ջղայնացած, որոշեց նոյնութեամբ պահպանել Արեւելեանի ուղղագրութիւնը: Եթէ այս վերջեալ կառավարութիւնը որոշէր է Արեւելեանի ուղղագրութեան երեք քառորդը չեղեալ նկատել եւ անոր տեղ վերահաստատել Մետրոպոլիտան հինաւուրց ուղղագրութեան երեք քառորդը, պէտք է ենթադրել որ այս անգամ Երեւանի Հայ գրողներն ու բանասերները աւելի համերաշխօրէն հարցը քննած եւ կառավարութեան համաձայն առաջարկներ ներկայացուցած են:

Արեւելեանի Հնարած ուղղագրութիւնը հիմնուած էր այդ ուղղագրութիւնը սորվելու համար տղոց նուագադոնի ճիշդ պարագրելու մտահոգութեան վրայ. բայց ուղղագրութիւն մը միմիայն այդ օգտապաշտ ձգտումին վրայ չի կըրնար հիմնուիլ. այդ տեսակետով, Թրքահայոց մէկ բաւական կարեւոր մասը, որ կորսնցուցած է քին, Վին, Ե. Փին, Գին, Էին եւ Կին, Ղին, Քին, եւ տին, չին, ջին, եւ ֆին, Ժին, Ժին, եւ ցին, ու մերթ նոյն իսկ Եին եւ Էին, Նին եւ օին ճիշտ չընչումը, աւելի պէտք էր մղուած ըլլար այդ կրկնակ կարծուած տառերէն մէկը ջնջելու, բայց անընդարձած է որ եթէ Թրքահայոց մէկ մասը սխալ կ'արտասանէ այդ տառերը, Բարձր Հայքի ժողովուրդը (ռուսահայ թէ Թրքահայ) իրապէս կրկնակ չեղող այդ տառերէն իւրաքանչիւրը կ'ար-

տասանէ իր որոշ հնչումով: Այդ տառերով կազմուած յատուկ անուններն ու առհասարակ բառերը կապ ունին օտար այս կամ այն լեզուներուն խնամի անուններուն ու բառերուն հետ. այդ տառերէն մէկուն տեղ ուրիշ մը դնելով այդ կապը կը խզե՞ք, ինչ որ իրաւունք չունե՞ք ընելու: Բաբելոնը, Գաբրիէլը, Փիլիպոսը, Դանիէլը, Ջաւաքը, օտար լեզուներու մէջ կը հնչուին Babyloane, Gabrael, Phidias, Daniel, Djavahk. Մեր նախաճարերը են լատին եին պէս կը հնչէին, բայց յն միշտ (նոյն իսկ բառերուն սկիզբը) Կի պէս կամ լատին յի պէս կը հնչէին (Յովնաթան, Յովսէփ անունները Yovnathan, Yovseph կ'արտասանէին: Յաւանակը Հայերէն մէկ ձեւն է ծիվկէմի բառին եւ մեր նախնիք զայն կը հնչէին Խաւաթա (մատաղ էշ), մեր նախաճարերը յարդը կը հնչէին yard, եւ կան դաւաններ ուր մինչեւ ցարդ յարդը կը հնչէն երտ: Այդ բոլոր փոփոխիչ կը նշանակէ անհար զարմնել լեզուաբանական ուսումնասիրութիւնները, ինչպէս եւ զբարձր Հայերէնով շարադրուած գործերու Հրատարակութիւնը: Աստոր Համար է որ մինչեւ իսկ Երեւանի մէջ կառավարութիւնն ու մտաւորականները Համաձայնէին (տոյն իսկ դէպ ի Հին ուղղադրութիւն այս վերջին մասնակի վերադարձն առաջ) որ նախնեաց գործերու ինչպէս եւ զբարձր Հայերէնով շարադրուած գրուածքներու, եւ բառարաններու Հրատարակութեան մէջ պէտք է Հին ուղղադրութիւնը որ գարդացած Հայ մը դառնալ ուղղող ո եւ է տղայ պէտք էր թէ'Հին ուղղադրութիւնը եւ թէ' նորը սորվէր. ո՞ր կը մնար տղոյ յիշողութեան ճիշդ մը խնայելու մտահոգութիւնը: Միւս կողմ, ո՞չ Արեղեան ո՞չ ալ կառավարութիւնը անդրադարձած էին որ այդ նոր ուղղադրութեամբ աւելորդ տառերու ահագին դէպ մը մենք քանակութեամբ թուող թի մսխալի պատճառ պիտի դառնար. ուրեմն, նոյն իսկ զուտ գործնական տեսակէտով, այդ նոր ուղղադրութիւնը փնտարէր էր: Եւ աստոր Համար է որ ես բացարձակ Համոզուած եմ որ օր մը (Թերեւս ոչ շատ ուշ) Խորհ. Հայաստանի մտաւորականութիւնն ու կառավարութիւնը զամբիւղը պիտի նետեն Արեղեանական ուղղադրութեան այն մէկ քառորդն ալ զոր պահպանած են: Այդ մէկ քառորդը դեռ կը պարունակէ այսօրնայկութիւններ (Հայերէնի սխալներ) զոր անիմաստ է պահ-

պանել երբ ատոնց Համարժէք ուրիշ Արեղեանական սխալադրութիւններ կառավարութեան իսկ որոշումով արգէն վտարուած են Խորհ. Հայաստանի այժմեան ուղղադրութիւնէն, — օրինակի Համար սապէս գրուած բառեր (զոր կը գտանել էջմիածին Հանդէսի վերջին թիւերէն մէկուն մէջ զոր Արտաւազգ Սրբազանին մօտ գտալ, Խազդ, փոխանակ յաջգի, իր ետտիմ (փոխանակ իր Խոտիկի), Խուշ (փոխանակ յոշի), Խալիսիմ (փոխանակ յալիսիմ), հինգ Խարկանի, գետնախարկ (փոխանակ յարկանի, գետնախարկ), շեմք (փոխանակ շեմքի), կամկալալի (փոխանակ կալեմկալի), գիտիք (փոխանակ գիտի), մտաւար (փոխանակ մտաւարի), մասնագիտութից (փոխանակ մասնագիտութիցի), մամալամը, աստալի (փոխանակ մամալամը, աստալի) ևւ., ևւ.:

Մասնաւորապէս նկատելի կը դունեն այդ պահպանուած մէկ քառորդին մէջ լույսի ե բարութեան պէս ձեւերու գործածութիւնը փոխանակ լոյսի, բարութիւնի. այդ ձեւով բառեր Հազարներով ունինք մեր լեզուին մէջ. ստորոգ Հատուկ մը մէջ, այդ ՚ի եւ յի անպէտ յաւելման Հատուկներ 50 կամ 60 էջերու թուովի աւելորդ սպառումը պիտի ըլլայ: Ի՞նչքան դուրին է սակայն տղոց սորվեցնել կանոնը զոր մեր լեզուն ունի այդպիսի բառերու ուղղադրութեան Համար եւ որ Հետեւեալն է, — ա եւ յ տառերը, իրարու կցուած, երբ կը գտնուին բառի մը սկիզբը կամ վերջը, կամ մէջտեղը՝ բաղաձայնէ մը յետոյ եւ ձայնաւորէ մը առաջ, կը կարդացուին լատին օ ձայնաւորէն պէս (քա)յական, Հաւաքածոյ, ներգոյյական), իսկ երբ կը գտնուին երկու բաղաձայնի մէջտեղը, միշտ կը կարդացուին օսյ (յոյս, արշալոյս, Խամբոյր, սեւաքայր): Ի եւ ի, իրարու կցուած, բառի մը վերջը կամ սկիզբը, կը կարդացուին իվ (պատիւ, Հաշիւ, հիւանդ). բառի մը վերջի, երկու բաղաձայնի մէջտեղ, կը կարդացուին յօս (աւիւն, մոնչիւն, գորութիւն, յարութիւն): Հույս եւ քարայրթում Արեղեանական նորեկուկ ձեւերը ուրեմն թէ' Խորթ են եւ թէ' զուր տեղ ահագին քանակութեամբ թուղթ սպառելու պատճառ կը դառնան:

Յօդուածներու երկար շարքը զոր Գ. Հայկ Պէրպէրեան Հրատարակեց փողովուրդ օրագրին մէջ, եւ ուր իր զարմանքը եւ քրեթէ ցարը կը

բանաձեւէր Արեղեանական ուղղապարտութեան երեք քառորդը մասին Խ. Հայաստանի կառավարութեան տղան ժխտական որոշման նկատմամբ ու յոյս կը յայտնէր որ այդ նոր ուղղապարտութիւնը նորէն օր մը պիտի վերահաստատուէ՝ կրկնակ տառերու դժուարութիւնն ալ ջնջող յաւելումաձեւ կան բարեփոխումով մը, սխալ տեսութեանց հիւսք մըն էր: Հայ ազգի մեծամասնութեան, Գարժը Հայքի զաւակներուն մէջ, կրկնակ տառեր գոյտութիւն չունին, ինչպէս դիտել տուի արդէն գերեւ-փոքրամասնութեան սխալ արտասանութեան համար, Մեքսիկական ճշգրիտ այբուբէնը կարտառել, անիմաստ պիտի ըլլար եւ ամբարիշտ, էր Ծրանսացիք որ Է հնչելու համար երեք տառ ունին (c, k եւ q) եւ սակայն այդ երեքն մէկը ջնջել մտքերուն չեն անցնիր:

Արտասահմանի Հայութիւնը սէրդէն մինչեւ այսօր քաջարձակ քա մահազոյն քաջասական դիրք մը բռնելով Արեղեանի ուղղապարտութեան հանդէպ, պահպանողական ոգի չէ որ ցոյց տուած եղաւ, այլ ողջմտութիւն եւ լրջութիւն: Եթէ ճիշդ է որ, ինչպէս լսեցի, Պոլսաբնից մեր Հայրենակիցներէն ոմանք վերջերս պիտի չն իրենց չրատարակութեանց մէջ գործածել Երեւանի այժմեան սահմանափակումն սխալաւոր այբուբէնը, անխելք եւ ապաշայ չունեցող բան մըն է որ ըրած են:

Ձեռ ուզեր լսել թէ Ժ եւ է ուղղապարտութիւնը ճշմարտապէս, ու մեքը մասնաւորապէս ո եւ է փոփոխութիւն պէտք. չէ կրէ՝ մանրամասնութեանց մէջ կարելի է եւ պէտք է մերթ օւրդումներ կամ լրացումներ կատարել, այսպէսով որ մեր աւանդական ուղղապարտութեան հիմնական պիծեղուն չզգայինք: Օր մը մեր թունիքը սոսկումով ու ապշուքով պիտի նկատեն որ հայ ժողովուրդին մէկ ստուար մասը մեր Հայրենիքին իսկ մէջ, մեր հայակապ Ս. Մեքսիկայի գերեզմանին շուրջը, կրցեր է հանդուրժել որ էական քայլը (ար, անունը վրան է, Էով պէտք է սկսի) Ուֆա յիմն, Ուս յիմ հնչելոյն ձեւով կրցաւ գրուել (որովհետեւ է գիրը բոլորովին վտարուած էր Արեղեանական ուղղապարտութենէն եւ անոր տեղ կը բռնէր Ե գիրը, Եին տեղն էր) (Կէ հնչելու համար) յն ձեւը տրուած էր (գոր պէտք էր Կ՝. կարգով եւ ոչ թէ Ի՛) . մեր սիրելի Երուանդ Օտեանի անունը կը գրուէր Յերվանդ Ուտեմ ինչպատակ ձեւով:

Ատենով մերօք կը գրէին Պոլսայ մէջ արհայնք, Բախանայնք, ինչ որ կրնայ աշխուհ, Կահուհուհ կարգացուիլ այդ յն ջնջելու առաջին օրինակը եւ ինչք տառի, գրեթէ Բախանանք, արհամնք. սակայն երբեք պիտի չհասնեմ գրել Բախանա, արհա, ճախի որ բարգաւթանց, անանց մանց աւ ժերթ հողովմանց մէջ արդ յն կը վերերեւայ (Բախանայնք, Բերկայնք, արհայնք վայնի, արհայնք): Ես ինչք եմ որ աստի Նշանակող այդ այն եւսին համանիչ ակն զանապանջաւ համար՝ սկսայ երկրորդին վրայ չեղաւ մը գնել (այլ չպիտի գաւ): Ես ինչք եմ որ կրկնապ Բէին վրայ չեղաւ մը գնել անհրաժեշտ նկատեցի (Բէ՛ն եւ Բէ՛ն՝ իմ եղբայրներս), առաւանջաց Ե՛... Ե՛ին համարէք: Ասանք օրասակար լրացումներ են որ մեր պատեակերս աջութեանն ա եւ է խաթարում չեն գտնուանք: Միեւնոյն բանը կարելի չէ զրօք ուղղաբար ըսել Արեղեանական ուղղապարտութեան համար, որուն պահպանուած մէկ քառորդին ալ յօր մը քաջարձակ անհատացման դատապարտուած ըլլալուն չիփօն համոզուած կը մնամ, եւ կը մաղթեմ քա մեր փառապարտութիւնը այդ օրը չուտ բերելու տղմտութիւնն անենայ:

X

Հայրենիքի եւ արտասահմանի Հայոց յարաբերութեանց քարք. — Խորհ. Հայաստանի եւ արտասահմանի Հայոց միջեւ յարաբերութեանց պիտի յիշուի կը թուի թէ ջնջ ալ աւելի ընդգայնուած ըլլալ: Ասոր համար եւս զոհուակութիւն եւ չարհակալութիւն յայտնելու ենք Երեւանի կառավարութեան: Քայց այդ երկուքը դեռ Երեւան է իր իրութեանը հասած ըլլալէ, եւ մեծապէս ցանկալի է որ հասնի, որովհետեւ ատկից պիտի օգտուին թէ՛ արտասահմանի Հայութիւնը, թէ՛ ներգաղթի քործը, թէ՛ մեր Հայրենիքը եւ թէ՛ մեր ազգային մը շահութիւն:

Արտասահմանի մեր պարբերականներէն ամենց կը ստանան շահեկան յօդուածներ Երեւանէն ու ինչ իսկ մերթ Մոսկուայէն: Ծրանսայի Հայ Ազգային Միութիւնը կը ստանայ Երեւանէն գրական ու զիտական վերջին չրատարակութիւնները: Երաբարեութեանց քաջարձակ խորմէ մը լեսայ որ հետեանք էր զարապան պատմաւորութեան անանց ութ-ինը տարի, հաղորդակցութեան ու դործակ-

ցութեան այս վերսկսումը ուրախութիւն կը պատճառէ ամենուս: Բայց, ինչպէս կ'ըսէի Անահիտի վերջին թիւի քրոնիկիս մէջ, արտասահմանի բուրբ հայ թերթերը ստանալու են հայրենիքէն թերթ ու գիրք, եւ զէթ անոնց կարեւորագոյնները ստանալու են յօդուածներ: Այդ տեսակէտով, իրերու վիճակի ցանկալի բարեփոխումը դեռ չէ իրականացած: Ես առնեմով ամիսը տասնութ հինգ նամակ կը ստանայի իմօրհ: Հայաստանէն, Երեւանի մէջ լոյս տեսած բոլոր գրական ու բանասիրական հրատարակութիւնները ինծի կը դրկուէին, կը ստանայի յօդուածներ Անահիտի համար: Ազատութեան յաղթանակէն ի վեր ո'չ նամակ մը եւ ո'չ ալ գրքովի մը ստացած եմ Երեւանէն: Սակեւ արեւսական ու ցաւալի երեւոյթք մը կը նկատեմ, որ կը յուսամ թէ մշտապէս պիտի չըլլայ:

X

Անհետացած հայ մտաւորականներուն հարցը. — Ցաւալի կը գտնեմ նաեւ որ հնչող զոր ուղիցի Անահիտի նախորդ թիւի քրոնիկիս մէջ իմօրհ: Հարաւորակէ կառավարութեան ի նպաստ տալու տարի առաջ մը ար յանկարծ աքսորուած հայ արժէքաւոր մտաւորականներու փութի մը (եւ որ կը թարգմանէր, վստահ եմ, արտասահմանի բովանդակ հայ մտաւորականութեան զգացումը, չունեցած նախ արդիւնքը զոր կը բաղձայի եւ կը յուսայի: Ըսուեցաւ միայն մեղի թէ այդ մտաւորականներէն երկու կամ երեքը արդէն դարձեր են, ո'չ Երեւան, այլ իմ. Հայաստանի մէջ ուրիշ՝ աւելի փոքր՝ քաղաք: Բայց ատենցմէ ու եւ մէկուն անունը դեռ չերեցաւ Երեւանի թերթերուն մէջ, ատենցմէ ոչ մէկը դեռ իր մէջ գործը զգրէ ձեռով հրատարակեց: Ատենցմէ որո'նք ողջ են, որո'նք մեռած, չենք գիտեր, — բայց ի Չարենցէն, որուն վախճանած ըլլալը ըրեանացի աղբիւրներէ խորին ցաւով իմացանք, եւ ցաւալիին ցաւալին այն է որ այդպիսի մեծատաղանդ շերտի մը մահը ողբացող տող մը չերեցաւ ո եւ է հայ թերթի մէջ: Հայ մտաւորականներու այդ խումբին մէջ կան որ առաջնակարգ դէմքեր են, եւ անոնց ամենէն համեմատ իսկ արժէք մը կը ներկայացնէ: Ատենք օր մը յանկարծ արտաքուսեցան Գործիչներու Ընկերութենէն եւ Հեռացուեցան Երեւանէն (զէպ ի աքսոր կամ բանտ), որովհետեւ ամբաստանուած

էին իբր ազգայնական լարը ծայրայեղօրէն հընչեցնողներ: Ինչքան որ կը յիշեմ, Նաիրի Չարեան, որ այդ ամբաստանութիւնը հրապարակեւ եւ բանաձեւէր իսկողնային Հայաստան պաշտօնաթերթին մէջ լոյս տեսած ընդարձակ յօդուածով մը, այդ ամբողջ խումբը կը մեղադրէր ոչ միայն իբր ազգայնական այլ եւ իբր թրոցքիւղ, ինչ որ աւելի ծանրակշիռ է, բայց ինչ որ բոլորովին տարակուսելի, անհաւատալի է, ինչո՞ւ իրարմէ անհրաժեշտ տարբեր, բայց ամենքն ալ դրական անհրաժեշտ յատկութիւններ ունեցող մտաւորական ու քաղաքական գործիչներ, որոնց բոլորին մէջ ալ կը տիրէր իրենց ժողովուրդին եւ իրենց ազգային մշակոյթին սէրը, պիտի միաձայն խորհրդային իշխման նոր սահմանադրութեան մէջ ազգային իրաւունքները պաշտպանող Սթալինէն միջադպրանական թրոցքին նախընտրելու սխալին մէջ: Այդ ամբաստանութիւնը ապահովապէս անհիմ էր: Իսկ ազգայնականութիւնը, որ ճիշդ էր որոշ չափով մը, այսօր յանցանք ըլլալէ զարդած է խորհրդային երկիրներու մէջ: Երէկուան ամբաստանիչ Նաիրի Չարեանը — որ ազգայնականութիւնը հակադրափոխականութեան համարմէք կը հնչակէր իր այդ ամբաստանագրին մէջ եւ այդ մեղադրանքին վրայ կը ծանրանար մասնաւորապէս, եւ որ Գործիչներու Ընկերութեան ընդհանուր քարտուղար եւ վարիչ Արազանի տեղ՝ այս վերջնոյն արտաքուսմէն յետոյ՝ այդ ցնկերութեան նախագահ անուն ունեցաւ, այսօր ինքն ալ — ինչպէս կը գրէի Անտիտի նախորդ թիւի քրոնիկիս մէջ, ազգայնական լարը կը հնչեցնէ սոսանաւոր եւ արձակ էջերու մէջ: Ինչո՞ւ ուրեմն մեր կառավարութիւնը չի փութար ընդհանուր ներքով մեռնով մը մտաւորական այդ բոլոր ուժերը արտօնել Երեւան դառնալու, որպէս զի վերսկսին իրենց գրական, բանասիրական կամ հանրային մաստակը, որմէ օգուտ միայն կրնայ դալ հայ ժողովուրդին եւ հայ մշակոյթին:

Պ. Աւետիս Թէրզիպաշեան, Ժողովուրդ օրաթերթին մէջ հրատարակեց քանի մը ամիս առաջ այդ ցաւագին հարցին նուիրուած յօդուած մը որ ամբողջութեամբ ուրիշ բան չէ լայց եթէ իրողութեանց անձիշտ ներկարգումներու եւ սխալ դատումներու յարձ մը: «Չօպանեան, կը գրէ, Անտիտի վերջին թիւի վերջին էջին վրայ, նորէն իր յարին վրայ «Բակունդի, սքանչելի արձակագիրին, տիկին Ծալանանի, մեծագոյն հայ գրագի-

տուհիի, թուրք իշխանն (թուրք ջարդարարն՝
բէն ըսէի կ'ուզէ) ճողողաբաժնի Նորինցի,
վանեցի Մահարիի եւ Ալազանի, խարբերողի թո-
թովնցի աջորդանքներու յանկերգը, ինչպէս նաեւ
մեռած Յովհ. Յակոբանի եւ Չարենցի ողբասա-
ցութիւնը կը նուազէ: Անիրազակ ընթերցող մը
այս տողերը կարդալով պիտի կարծէի թէ ես
տասն անգամ արդէն այդ նիւթին վրայ գրեր ու
միեւնոյն բաները կրկիններ եմ, մինչդեռ այդ շատ
կարեւոր ու շատ տխուր նիւթին վրայ ես երկու
անգամ միայն գրած եմ, նախ այդ արժէքաւոր
մտաւորականներու խումբին Գրողներու Ընկերու-
թենէն արտաքսման ու Երևանէն Հոկտեմբեր 1918-
լուրը մեզի հասնելէն անմիջապէս յետոյ, երկ-
րորդ՝ խորհ. Միութեան եւ դաշնակից Տէրու-
թեանց գերման թունակալութեան վրայ տարած
յաղթանակէն յետոյ վերերեւոյց Ամսիտի ջրո-
նիկին մէջ. եւ այդ ահաւոր հարցին վրայ արտա-
սահմանեան հայ մամուլին մէջ չափազանց քիչ բան
գրուած ըլլալէն ի որ ցուցաւ ու վստահողով երե-
ւոյթ մը կը կազմէ, որովհետեւ հայրենակիցներու
այդ խումբը մեր ցեղին լաւագոյն յատկութիւն-
ներովն օժտուած մտաւորական ուժերու խումբ
մըն է որուն տարիներով անգործութեան դատա-
պարտուելը եւ ոճանց վաղաժամ մահը խորին
տխուրութիւն միայն կրնայ ու պարտի պատճառել
իր ազգը սիրող ու եւ Հայու, եւ երբ Գ. Թէրզի-
պաշեան հիգնօրէն կը կրկնէ Բակուցիին ու տիկին
Եսայեանին անուններուն թու իմ դրած ներբողա-
կան բանաձեւերս, պէտք է գիտնայ որ մեր բոլոր
«հասկցող» գրապէսներուն ու գրասէրներուն կար-
ծիքն է որ այդ բանաձեւերուն մէջ ես խտացու-
ցած եմ:

«Ճարկներով ըսինք Չօպանեանին, կը գրէ Գ.
Թէրզիպաշեան (ինքզինքնի կատակերգականօրէն
տալով բազմաճնուտ ու բազմափորձ վարժապետի
երեւոյթ մը եւ ինծի բան չհասկցող աշակերտի
դիրք մը), թէ Գերմանիոյ ապառնալիքն մզմա-
կանին պատճառաւ Միութեան սահմաններուն մէջ
ազգայնական գրականութիւնը կը հակասէր խորհ.
Միութեան վարած քաղաքականութեան, թէ այդ
գրականութեան ազատ ապագայը տալը կրնար
Թուրքը մղել ի. Միութեան վրայ ճնշող գերմա-
նական ապառնալիքին կոնալը թշնամի մը դառնա-
լու, թէ ցորաժի գերմանական ապառնալիքը դո-
յութիւն ունէր, ի. Միութիւնը պարտաւոր էր

զդուաւորութիւն եւ բարեացակամութիւն ցոյց
տալ այդ կոնալի թշնամիին հանդէպ: Բնաւ չեմ
յիշեր որ ու եւ թէրզիպաշեան ինծի ոչ թէ հա-
րիներով, այլ նոյն իսկ մէկ անգամ, տուած ըլ-
լայ այդպիսի դաս մը որուն պէտք չունէր: Ո՞վ
արդէն կրնայ համալսարանին երկրորդ պատե-
րազմէն առաջ երեւցած իմ ջրոնիկներուն մէջ մէկ
տող մը ցոյց տալ ուր խորհ. Հայաստանի գրող-
ները մզած ըլլած հակաթուրք դրգռել էլեր ար-
տադրելու, եւ ի՞նչ հիման վրայ Թէրզիպաշեան
կը կրթնի տեսակ մը անուղղակի բաց յատակ մե-
ղադրանք ուղղելու համար այդ տարաբաղդ հայ
մտաւորականներուն, որոնց կը վերագրէ հակա-
թուրք արտայայտութիւններով չեղման սպառ-
նալիքին թուրք սպանալիք-մըն ալ միայնելու
պատճառ դարձողի յանցանքը: Խնդրոյ առարկայ
հայ գրողներուն ճերթուածներուն, վէպերուն,
վիպակներուն, յօդուածներուն մէջ Գ. Թէրզիպա-
շեան մէկ տող չի կրնար ցոյց տալ որ այդպիսի
բովանդակութիւն մը ունենայ: Ատոնց գործերուն
մէջ արտայայտուած ազգայնականութիւնը պարզա-
պէս բուռն սէր մըն էր իրենց հայրենիքին, իրենց
ազգին, իրենց մշակոյթին, ու զարմանալի է, չը՝
սեւելու համար զայնակիցեցոյցի, տեսնել Ռամկա-
վար-Ազատական գրող մը որ համայնալար թերթի
մը մէջ կ'ընէ ատիկա յանցանք համարիլ խումբ
մը տաղանդաւոր հայ գրողներու:

Ամսիտի նախորդ թիւի ջրոնիկին այդ հա-
տուածին մէջ եւ ու եւ յաւակնութեան չեմ դրած
«Եւրոպա նստած» երկիրը կառավարելու, փնչ-
պէս կը գրէ Գ. Թէրզիպաշեան. ես պարզապէս
ինդրանք մը ներկայացուցած եմ մեր հայրենիքի
կառավարութեան՝ ի նպատակ ամբողջ հոյլ մը հայ
արժէքաւոր մտաւորականներու, ինդրանք որուն
կատարմը վստահ եմ որ թէ՛ արտասահմանի եւ
թէ՛ մեր հայրենիքի բովանդակ Հայութիւնը —
բաց ի թերեւս Գ. Թէրզիպաշեանէն — պիտի մե-
ծապէս ուրախացնէ: Կը կրկնեմ ինդրանքս, եւ կը
հրաւիրեմ խորհրդ. Հայաստանի կառավարութեան
փարիզեան պատուական ներկայացուցիչ Գ. Հի-
նայեկեանը ինչպէս եւ Երեւանի Գրողներու Ըն-
կերութեան այժմեան նախագահ՝ մեծ բանաստեղծ
Աւետիս Իսահակեանը, ինքուզն ալ այնքան ջանք
հայրենիքին որդանք թուրք համայնալար, —
որ հաճին նպաստել իմ այս ինդրանքս իրական-
միաձեւ լուծում մը տան անոր:

նազման, որմէ մեր հարցներն ու մեր գրականու-
թիւնը միմիայն տղուս ունին քաղելիք:

X

Բանադրամին պաշտպանները — Հրատարա-
կելով Անտիտիտի ներկայ թիւին մէջ Կարապետ
Շահապաղի եղբորական զոտամութեան վերաբերեալ
յօդուածը դոր դրած է Շահապաղի մօտիկ ազգա-
կան յայտնի գրողի անունի Տիկին Զ. Պահրի, եւ
իմպետած կը նկատեմ այդ նիւթին շուրջ արծար-
ծուած բանալէնը: Ողբացեալ Հմայեալ Խոսրով-
եանն էր որ առաջինը եղաւ այդ մեծամտէք Հայուն
զէմ գործուած անարդարութիւնը Անտիտիտի մէջ
կատարացի կուռ յօդուածներով երեսան հանդի ու
նազկող: Եւ ինչու քանի մը յօդուածներով օգե-
տուի անոր սկսած պայքարին: Եւ ինչու զոտ Հա-
տուցեալ Տիկրան Կատարապետը կաշնակի մէջ Բ-
րեւցած վէտով յօդուածով մը: Մեզի զէմ ունե-
ցանք երկուս. Հոգի միայն, Անտիտի Թէ յօդուածն
եւ Տոնապետեան, որ քանադարանք լուստած միջ-
նորդական հապաժարողութիւն, հալալ բարոյն հա-
կան սովորութիւնը դուրսեցնելով, զայն հոշակե-
ցին բոլոր զբոսորդները: Ժողովրդական ընդուն-
ուած որոնեցեալն էր, ինչ որ անհիշէք է, եւ Կա-
րապետ Շահապաղի աքը մեռով արատեւելը քա-
կան ու արդար յայտարարեցին: Թիքիտարապետ
քանի մը ամիս տառջ Ապաղայի մէջ միեւնոյն նեղ-
միտ կործիններ յայտնի էր՝ Անտիտի վերջին
միայեալ թիւին մէջ Շահապաղի նուիրուած յօ-
դուածներուն առթիւ՝ հակիրճ յօդուածի մը մէջ ուր
իր աղբէն իսկ բառները կը կրկնէր եւ որ բա-
ցարձակապէս անարժան է. ո եւ է պատասխանի:
Եւ իմաստ ու որ Թէ յօդուածն եւ Տոնապետեան
աշխարհիս մէջ երրորդ Հայ մը չեն կրնար դնել:
որ բանադրանքը ջատագով է եւ Շահապաղի պէս ս-
տեղնակարգ արեւելքով, Հայուն մը զէմ սարքուած
զոտուի: Եւ ալ պաշտպանելու ելլէ:

X

Հայ, տպագրական տառերու քաղաքականութիւն
նր. — Եթէ հակառակ եմ չարափոխութիւն որ խորի
նոր ոտորդարութեան, քնաւ հակառակ չեմ մեր
տպագրական հասարակ տառերու այժմեան մեծերը
բարեփոխելու առաջարկներուն: Քանի մը ամիս

առաջ, եղիպտարեալ յայտնի նկարիչ Պ. Օ. Աւե-
տիսեան հրատարակ կը հանէր այդ հարցին նուիր-
ուած տառար գիրք մը: Անտիտիտի ներկայ թիւին
մէջ կ'երեւայ նոյն առաջարկը բերող յօդուած մը
Պ. Յակոբ Ս. Կիւրքիւնեանի, որ անցեալին առ-
դէն այդ թիւագրութիւնն ըրած էր Ապաղայի մէջ:
Անվիճելի է որ մեր տպագրական հասարակ տա-
ռերը թիւրութիւններ ունին. առոնց չափաւորանա-
տուն Ս. Մեքորպը չէ, որուն յօդուած երկաթագիր
զրկաւորութիւն կազմուած ալորութիւնն ո եւ է մէկ
գիրք ուրիշ մը հետ չի կրնար շփոթուիլ, այլ վեր-
ջին գրաբնու ընթացքին այդ հասարակ տառերը
յօդուածները: Առոնցմէ՝ ալ եւ ալ, զր եւ զն,
նն եւ ան, զն եւ զը, շն եւ շն մաղաքին գործերով
միայն իրարմէ կը զանազանութիւն եւ յոյնեցեցի
եւ ալքին համար: Անորից քառ, ալք տառերուն մէկ
մաղը միտրիտագրէն քառագրութիւն եւ ու տգեղ են
ալքին՝ վերջապէս, շատ տեղ կը բռնեն այդ տա-
ռերը եւ անտգին քանակութեամբ թողթի դուր
կարողութիւնը քառագր կը դառնան: Մեքորպեան
տառերը որ իրենց սկզբնական մեծը ցարդ պահած
են մեր գրականութեան մէջ, կ'արածեն են. ընդ-
հանդապէս ու իրարմէ իր արդէն տառերն
ունեն: Սկզբնականութիւնն որ քառագրութիւն համարե-
նա այն հայրենակիցներուն որ կ'առաջարկեն մեր
հասարակ տառերու տպագրական մեծերը բարե-
փոխել: Պէտք է ասկայն չմտնար որ շատ տարբի-
նեք առաջ մեծամտէք տարբերի մը, ձանկէ կ'արած-
եան, որ Փարսիկ մէջ տպած է շարք մը գիրքեր
ու Մասեաց Աղանի հանդէսը, այդ հարցը արդէն
դրած եւ լուծած էր՝ հնարեղով: կ'արածեն, սեղմ
եւ իրարմէ որոշապէս տարբերող, յաճախ Մե-
քորպեան տառերուն վերամշակ մեծ երկար յոյնեցի
տպագրական տառեր: Անտիտիտի մէջ կան որ լաւ են,
կան ալ որ չարափոխող տարբեր են: Մեքորպեան
տառերինն ու իրարմէ կը թուին: Համեմատաբար,
նորին ձանկէ կ'արածեն: Հնարած տառերն են որ
ընդհանրապէս բառադրոյններն են, բայց Անտի-
տիտի եւ կ'երեւելան: Կատարական մեծերուն մէջ
այ կան որ յաղիկ են: Յանկարէ է որ թէ՛ Խորհ. Հա-
յաստանի եւ թէ՛ արտասահմանի մէջ, մեր գրողնե-
րին, տպագրիչներին ու գծարդիչներին անոնց որ
այս հարցով կը հետաքրքրուին, յանձնաժողով մը
կազմեն եւ այդ կարեւոր խնդիրը հաւաքական շուրջ
նստանալով տառերուն մը երկարակն ու վերջնական

միաձևեւ լուծում մը տան անոր:

×

Հայկական տաղապարտութիւնը — Ուրիշ ցանկալի եւ անհրաժեշտ բարեփոխում մը որ կայ մեր մէջ մտցնելիք, տաղապարտութեան բանաստեղծութեանց մէջ ըի կանոնը, որ հայերէնին յատուկ է եւ հայ ոտանաւորին ներգաշակութեան հիմքերէն մէկն է, մշտապէս յարգելը ամենուն եւ ամէն տեղ պարտադրիչ դարձնին է: Մեր լեզուին մասնաշաղկուտութիւններէն մէկն է որ բառ մը, սրուն մէջ անտես կամ տեսանելի ը մը կայ, կրնայ ընդ պահուելուն կամ ջնջուելուն հետեւանալով՝ երկավանկ, եռավանկ կամ քառավանկ դառնալ (քննական, երկավանկ, քրեական, եռական, անքննական, քառական): Որպէս զի այդ ըր կարենայ ջնջուիլ, պէտք է որ խնդրոյ առարկայ եղող բառն առաջ դրուած քառը ծախսուողով մը վերջանայ (գրեթէ՝ հիւնդէն քու քու շահեղէն): Այդ սահման ըր պէտք է դրուի նաեւ բաղաձայններով խնդրուած բառերուն մէջ (կը շընէն, կը շըբըն, կը շըշընէն, կը զըբընէն, ճըբընէր, կը ճըշընէն): Հայկական ոտանաւորին ներգաշակութեան էական տարրերէն մէկն է այդ ըի կանոնին յարգանքը: Եւ սակայն թիշեր են որ արտասահմանի մէջ կը հետեւին այդ կանոնին, ոճանք դայն կը յարգեն մասամբ, այլը զայն դրեթէ միշտ կ'անտեսեն. իսկ Կովկասահայ մէջ ոչ ոք զայն կը յարգէ: Արդ, երբ այդ կանոնը չի յարգուիր, ընթերցողին համար շատ դժուար կ'ըլլայ, մերթ անկարելի, արագօրէն կարգալ այդ ձեւով գրուած ոտանաւորներ հեղինակին ընտրած է պակով: Մեր նախնիք այդ զանցատուութիւնը, այդ անհոգութիւնը երբեք չեն ունեցած. աչքն անցողցէ մեր շարականները, կարդացէ Եստրափի օրհներգները, պիտի տեսնէք անոնց մէջ այդ ըի կանոնը միշտ յարգուած: Այդ կանոնը միշտ յարգուած է նաեւ Միկիթարեան Միաբանութեան պատկանող բանաստեղծներուն եւ անոնց աշակերտներուն մօտ՝ (Մ. Պէշիկիթշեան, Թ. Թէրզեան, Մ. Աճէմեան, Վահրամ Սիմոնեան, Դաւիթ Վարդաթեան, Ահարոն Տառնաբեան), ինչպէս եւ Ռաւառուր Միաբանի, Յովսէփեան Սեթեանի, Եղիշէ Արքայ. Դուրեանի, Տիրան Չարաբեանի, Վահան Թէքեանի, Սիւրիլի եւ այս սողերը դրոշին պէս բանաստեղծներու մօտ: Ցանկալի եւ նոյն

իսկ անհրաժեշտ է որ այժմեան տարածուած պաշարագում անհոգութիւնը վերջ գտնէ Թէ՛ն ինքն. Հայաստանի եւ Թէ՛ն արտասահմանի մէջ եւ ըի կանոնը ամէն տեղ եւ ամէն պարագայի մէջ յարգուի:

Օտար բառերու ծայրայեղ գործածութիւնը — Երկու խօսք ալ ըսենք ինքն. Հայաստանի դժբաղդուն արտադրութեանց մէջ օտար բառերու ծայրայեղ գործածութեան մասին: Վերջերս, Փարիզ հրատարակուող մեր թերթերն ոճանք մէջ այդ ծայրայեղութեան դէմ բողոքներ երեւցան, եւ այդ բողոքներն իրաւացի էին: Նոյն իսկ խորհրդային սիրուն եւ ժողովրդականացած անականին տեղ գոր մեր ամբողջ ազգը կուտար մեր այժմեան կենդանի Հայաստանին, ապետական կամ սովետ օտար բառը սկսած են դործածել Երեսնի մէջ. աւելի քան դարէ մը ի վեր մեր մէջ ընդունուած Հանրապետութիւն բառին տեղ Ռեւոլուցիոն օտար-աստութիւնը կը տիրէ հիմայ տնտեսի:

Սակայն օտարութիւն սխալ պիտի ըլլար կարծել Թէ՛ այդ բարամբոնութիւնը համայնաբար ընտելին մէջ նորամուծութիւնն է. ուստիայ դժբաղդները, շատ քիչ բացատրեամբ, շատոնց ի վեր այդ ունակութիւնը ցոյց տուած են, եւ ատիկա արդիւնքն է ազդեցութեանը ունեւորէն լեզուին, որ ինքն իսկ ողողուած է օտար բառերով: Աւելի քան կէս դար առաջ էր որ մեր Պարոնեանը իր Ազգային Զօգնութեան Դրեգոր Արծրունիի նուիրուած պուրիքը կը սկսէր Ռուսահայոց լեզուական այդ օտարամտութիւնը ծաղրող այս տողերով՝ Գորգոր Արծրունի, պատմապէս, Թառնապետ, ինքուր տիվ խմբագիր դիպուկտիվ Մշակի, ծնած է Մոսկուա 1845 թուականին: Թրքահայերը իրենց աշխարհաբարը դարացացուցած են ազդեցութեանը տակ Փրանսիայէն որ քանի մը դարէ ի վեր սեւեռեալ ու ինքնաբաւ լեզու մը դարձած է եւ շատ քիչ բառ փոխ կ'աւանդ օտար լեզուներէ: Չկայ լեզու մը որ օտար լեզուներէ փոխառութիւն թուալրած ըլլայ: Մեր հայերէնին մէջ չին պարսկերէն լեզուն անթիւ բառեր փոխ աւանուած են (Արշակունեաց Հարստութեան շրջանին) եւ բաւական թիւով բառեր աւանուած են յունարէնէն (մեր ուսկնդարեան դրականութեան շրջանին եւ յաջորդ

գարեբուն)։ Ֆրանսերէնին մէջ ալ, ասեմով փոխ առնուած են բազմաթիւ յունարէն ու լատիներէն բառեր։ Բայց այդ փոխառիկ բառերը հայացած կամ Ֆրանսացած չեն մը առած եւ գարեբով գործածուելով ընական եւ հարգատաւ տարբեր կազմած են այդ լեզուներուն։ Լեզու մը, իր գարգացման գագաթնակէտին հասնելէ յետոյ, այլ եւս օտարէն փոխառութիւն ընել չի սիրեր։ Մեր լեզուն ճոխ է եւ ճկուն։ Իրեն պակսած բառերուն հայերէնը կրնայ դարբնել իր անպակսման ու բարդութեան լայնարձակ կարողութեամբը։

Ըսել չեմ ուզեր թէ ես անոնցմէ եմ որոնք կը յայտարարեն որ ո եւ է օտար բառ այլեւս փոխ առնելու չենք։ Պարտինք փոխ առնել էրեմն այնպիսի օտար բառեր որոնց բուն համարժէքը չունինք։ Ես ինքս Հայոց մէջ գործածական գարծուցած եմ շիֆի, մեսքի պէս բառեր, որոնց իսկական համարժէքը չունինք (մեսքին համար դարբնուած շարժուածութեամբ բառը արուեստական է, խորթ է եւ մեսք բառին ընդդէմ անոնքն ու երանգները չի տար)։

Ռուսահայերը ոչ միայն ռուսերէնին աղդեցութեան տակ յաճախ ու ծայրագիծերն կը դործածեն Ֆրանսերէն, փերաներէն ու ռուսերէն բառեր որոնց հայերէնը չափոք ունինք, այլ եւ իրենց լաւագոյն բանաստեղծներն իսկ (Արմաշեան, Թումանեան, Իսահակեան), հետեւելով մեր հին աշուղներէն եւ մեր ժողովրդական անանուն երգերէն շատերուն, բազմաթիւ թուրք, պարսիկ եւ արաբ բառեր կը գործածեն, նոյն իսկ այնպիսի բառեր որոնց համարժէքը բազմաթիւ գարեբի չի վեր ունինք եւ որոնց համարժէքը չունենալով ամօթ պիտի ըլլայ հիւսուելը ու քաղաքակիրթ ժողովուրդի մը համար, ինչպէս վարձան, դալդ, խար, ջան, ջիկնար, գիւլա, գիւլ, եւն։ Մեր հին աշուղներուն կամ մեր ժողովրդական երգերուն հետեւողութեամբ տաղեր գրելով, մեր արեւելահայ քերթողները նորանոր զոհարներով հարստացուցած են մեր ազգային նոր բանաստեղծութիւնը, բայց սխալ բրած են մեր երկրին տիրող մամուլական ցեղերէն պէտք եղածին շատ անլի բառեր փոխ առնելով արաբեր որոնց շատ լաւ համարժէքը մենք չափոք ունինք եւ չնկատելով որ նոյն իսկ մեր աշուղական կամ աշուղածէն հին բանաստեղծներու լաւագոյններուն (ինչպէս Քուշակ, Թիւրու-

րանցի, Ֆրիկ) կամ մեր ժողովրդական անանուն երգերու փեղեկագոյններուն մէջ (Ակնայ երգեր), փոխառիկ օտար բառերը քել են։

×

Արեւմտահայերէնին ապագան. — Արեւելահայ ու արեւմտահայ բարբառներու այս մասնական զուգակէտն ըրած ատենս, չեմ կրնար ներկայ հանգամանքներուն մէջ արեւմտահայերէն սպառնացող վտանգին վրայ ըտպէ մը կանգ չառնել։ Թուրքիոյ հայկական նահանգներուն մէջ Հայ չէ մնացած։ Պոլիս եւ Փոքր Ասիոյ քանի մը քաղաքներուն մէջ դեռ կան հայ գաղութներ, սակաւաթիւ, եւ Պոլսոյ գաղութը դեռ ունի դարձեալ, թերթեր, Պատրիարքարան մը, եւ կրցածը կ'ընէ պահպանելու համար հայ տարրը, հայ մշակոյթը եւ արեւմտահայերէնը։ Բայց բազմաթիւ երկրուան արեւմտահայ գրականութեան յորդ ու հզոր զարգացման, այսօրուան պատկերը սիրտ կը ծակէ իր աղքատութեամբ։ Սորհրդային Հայաստան դաժնած ու հոն հաստատուած արեւմտահայ ոչ միայն երկտասարը, այլ եւ տարէք գրողները արեւելահայերէնին ընդգրկած են, — բայց ի տիկին Ջապէլ Եսայեանէն, որ իր գրուածքներուն մէջ արեւմտահայերէնը պահպանեց ու լաւ ըրաւ —։ Եթէ օտար երկիրներ պապատահած զաղթական Հայերը եւ ատեն մէջ գտնուող հայ զբաղէտներն ու բանաստեղծներն ալ մեծ մասամբ երթան Հայաստան — ինչ որ ազգային բարձրագոյն շահերուն տեսակէտով ցանկալի է անշուշտ — եւ իրենք ալ յարին արեւելահայ բարբառին, ինչ պիտի ըլլայ արեւմտահայերէնին վեճակը։ Արդ, արեւմտահայերէնը, հոյլ մը վարպետ զբաղէտներու եւ բանաստեղծներու ճիշդ ու Ֆրանսերէն նորանոր լեզուին օգնութեամբ՝ իր կատարելութեանը հասած, մեղի համար ազգային հարստութիւն մըն է, որուն կորուստը դժբաղդութիւն մը պիտի ըլլար մեր մշակոյթին եւ մեր ազգին համար։ Սխալ է կարծել թէ ազգ մը անպատճառ մէկ զբաղան լեզու պէտք է ունենայ։ Ֆրանսացիք ատենով ունեցած են երկու զբաղան արարաւ, լամի տ'օյլ՝ կեդրոնական Ֆրանսայի (իւ տը Ֆրանսի) լեզուն եւ լամի տ'օժ՝ Հարաւային Ֆրանսայի լեզուն։ Երկուքն ալ ունեցած են իրենց ուրոյն զարգացումը։ Յետոյ քաղաքական դէպքերը նպաստաւորած են լամի տ'օյլը որ տիրած է ամբողջ Ֆրանսայի մէջ

եւ քանի մը դարէի ի վեր դարձած է այս երկրին պաշտօնական լիզուն: Բայց Հարաւային Պրանսալայ քանի մը տաղանաւաւոր գրողներ ԺԻ՛. դարու ընթացքին կազմած են Ֆիլիպպիններու թումբը, որ՝ առաջնորդութեամբ Միսթալիի եւ Սպանիլի պէս մեծ քանաստեղծներու՝ վերագարթեցուցած է եւ ցարդ կը շարունակէ պահպանել ու դարգացնել փրովանտալան լիզուն ու դրականութիւնը: Արեւմտահայ լիզուն ու դրականութիւնը հայ մտքէն ու հոգիէն բխած մեծագոյն գեղեցկութիւններէն են. դանտեք կենդանի պահպանել պարտականութիւն մըն է հայրենասէր Հայերու համար: Անոնք կրնան պահպանուիլ երկու ձեւով. առաջին ձեւն այն է որ Խարճ. Հայաստան հաստատուելի դացող հայ գրողները տիկին Եսայեանի օրինակին հետեւին. երկրորդ ձեւը այն է որ այն թուրք Հայերը որոնք կը մնան Խուրխու մէջ կուս որոնք իբր գաղթական պիտի մնան Սուրիոյ, Լիբանանի, Եգիպտոսի, Ռումանիոյ, Պուլկարիոյ եւ այլ օտար քաղաքներ երկիրներու մէջ, իրենց ազգային կեդրոններէն են իրենց ազգային հայկոյթի կառնած, ջանան պահպանել իրենց հայկական համայնքը նկարագրելու, ուրեմն եւ իրենց ազգային մշակոյթը: Ատիկա անհար բան մը չէ, եթէ մանաւանդ Պարս. Հայաստանի եւ հայ գաղութներու միջեւ յարաբերութիւնները — երթեւեկի դիւրութիւններով, թերթերու, դրերու, նամակներու յաճախակի փոխանակութեամբ, — դանտան սերտ ու մշտադաւ:

Սուրիոյ, Լիբանանի, Պուլկարիոյ, Ռումանիոյ, Եգիպտոսի մէջ — ինչպէս եւ ի սկզբան Յունաստանի մէջ ուր այժմ կացութիւնը մերոնց համար դժեղակ է դարձած, — հայ գաղթականները տեղացւոց կողմէ եղբայրաբար հիւրընկալուած են, եւ եթէ նոյն իսկ անոնցմէ ստուար մաս մը Պարս. Հայաստան ներգաղթէ, այն մասը որ հոն պիտի մնայ՝ կրնայ ընդ միշտ, կամ գոնէ շատ երկար առեւ, պահպանել իր հայկական հանգամանքը. Թրանսայի ու Ամերիկայի մէջ, միջազգայրը շատ քրաւոր ու ձողղալանք ըլլալով, հայ գաղթականները դատապարտուած են եթէ ոչ ամբողջապէս, գէթ մեծ մասամբ, ոչ շատ հեռաւոր ապագայի մը մէջ ձուլուելու. Բայց հայ գաղութներէն մաս մը կրնայ Հայ մեղ միշտ, կամ քաղական երկար առեւ, ինչպէս բրին Լեհերն ու Յոյները Թրանսայի մէջ, ինչպէս ըրին Բուլանտայիները Ամերիկայի մէջ: Թրանսա ու Եգիպտոս հաս-

տատուած յոյն գաղթականները մեծ դեր կատարեցին դերի մնացած յոյն հողերու ագատագրման գործին մէջ, ինչպէս եւ Թրանսա ապատանած Լեհերը կարեւոր մասնակցութիւն ունեցան Լեհաստանի անկախութեան վերահաստատման պայքարին. իսկ քանի մը միլիոն Իուլանտայիները որ Ամերիկա գաղթած էին, ոչ միայն երկար առեւ հաւատարիմ մնացին իրենց ծագման, այլ իրենց հայրենիքին ազատագրման մէջ էական դեր մը կատարեցին: Ատոր համար սակայն, անհրաժեշտ է, կը կրկնեմ, Մայր-Հայրենիքի եւ այդ գաղութներուն միջեւ մշտական, քնականոն, անկողմնակալ, համատարած յարաբերութեանց հաստատուումը:

✱

Հայ մշակոյթը Խորի. Հայաստանի եւ արտասահմանի մէջ — Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի ընթացքին եւ Ազատութեան դատին համար կուտող ազդերուն յաղթանակէն ի վեր զանազան օտար երկիրներու մէջ ապատանած հայ գաղթականներու արտագրած դրական, բանասիրական, գեղարուեստական, գիտական գործերը մեծարժէք ամբողջութիւն մը կը կազմեն եւ Պարս. Հայաստանի մտաւորականներու արտագրութեանց հետ կըրնան համեմատութեան դրուիլ եւ արժանի են իբր անոնց լրացուցիչ գնահատուելու: Ժողովուրդ օրաթերթին մէջ Պ. Ե. Ճիւհէրեանի ամիսներ անոյ հրատարակած առաջնորդող, ուր արտասահմանի Հայութիւնը, նոր սերունդը մանաւանդ, արդէն ցածրած, հայ ոգին կորսնցուցած, օտարացած ցոյց կու տար, իրականութեան չհամապատասխանող գրուածք մըն էր: Եւ եթէ ատիկա ճիշդ ըլլար, հայ Ժողովուրդը պիտի անպատուէր: Երեսուն տարի միայն անցած է այն ահաւոր եղեւնին ի վեր որու հետեւանքով Թրքահայութեան մշակութիւնները ստիպուեցան մեծ մասամբ Կովկաս կամ օտար երկիրներ գաղթել, եւ օտար երկիրներ ապատանողները եթէ այդքան կտրե՞ Ժամանակուած մէջ կարէն իրօք իրենց ցեղին ու մշակութիւն հետ իրենց կապը կորսնցուցած ըլլային, մեր ցեղը արհամարհանքի արժանի տարր մը պիտի դառնար: Ճիշդ է որ նոր սերունդէն մաս մը, ինչպէս եւ հինիքէն որոշ բաժին մը, սկսած են ձուլուելու. Բայց տարեց գաղթականներուն մէջ դիւրեւոր իրական, գիտական, գեղարուեստական ուժերը դրենց գործը շարունակեցին, եւ իրենց վաստակը

վար չի մնար Պորհ. Հայաստանի մէջ իրենց տարեկիցներուն վաստակէն. իսկ նորերէն, արտասահմանի մէջ կազմուած կամ նոյն իսկ օտար երկրի մէջ ծնած Հայ երիտասարդներէն էլան արժէքաւոր բանաստեղծներ, գրադպիտներ, բանասէրներ, արուեստագէտներ: Եւ այլ յամարումը՝ արտասահմանի Հայոց ու մանաւանդ նոր սերունդին մէջ՝ ազգային մշակոյթին հաւատարմի միայն եւ նորանոր ծառայութիւններ անոր մատուցանելու, անգամ մը եւս կուզար ազացուցանել մեր ցեղին մէջ մշտականդան մնացած ըլլալը այն բարոյական մեծ ուժին, տոհմային ինքնատիպ խառնուածքին, որ դարեւ ի վեր՝ հակառակ այնքան դժբաղդութեանց՝ անոր ազգային հոգեբանութիւնն ու մշակութային մասնակցատուկ դործը կանգուն է պահեր: Եւ եթէ Պորհ. Հայաստանի մէջ մտաւորականները կառավարութեան սխտեմական անջակցութիւնն ունեցած են թէ՛ կազմուելու, թէ՛ արտադրելու եւ թէ՛ իրենց արտադրած գործերը հրատարակելու համար, արտասահմանի մէջ մեր տարեց թէ երիտասարդ մտաւորականները ամէն ինչ ըրած են իրենց անձնական ճիգով ու զոհարեցութիւններով միայն: Հայ իմացականութեան ու տաղանդին արտասահմանի մէջ յայտնագործման մէջ ուրիշ ձեւն ալ — եւ ոչ թէ ձուլման, օտարացման նշան մը լոկ, ինչպէս ոմանք կը կարծեն սխալմամբ, — Եւրոպայի եւ Ամերիկայի քաղաքակրթական մեծագոյն կեդրոններուն գրական, գիտական, գեղարուեստական գործունէութեան մէջ ուշագրաւ ու մերթ առաջնակարգ տեղ մը գրաւող Հայերուն վաստակն է: Երկու կարեւոր եւ ընդարձակ ուսումնասիրութիւն կայ գրուելիք, որոնց իւրաքանչիւրը կրնայ ստուար հատոր մը կապմը, մին՝ մանրագին դուալակիւ մը 1915-21ի շրջանին Հայութեան կրած ահաւոր կորուստներէն ի վեր աւելի քան քառորդ քառու ընթացքին Պորհ. Հայաստանի եւ Սփիւռքի մէջ Հայ հին ու նոր գիտականութեան, գործներու եւ արուեստագէտներու մեր ազգային մշակոյթին մատուցած ամէն կերպ ծառայութեանց, միւսը՝ մանրակրկիտ աշխատութիւն մը՝ նուիրուած օտար մեծ ու դժուարաւաճ միջակայքերու մէջ երեւան եկած ու զնահատուած Հայազգի արուեստագէտներու, գիտնական եւ գրագէտներու, ինչպէս Մանուկեանի, Յովսէփ Ս. վանեանի, Տէրվիշեանի՝ Փառթէօրեան Հասաւտութեան մէջ, Առաքել Զաքրեանի Սորպոնի

մէջ, ինչպէս Փրոֆնսօր Կ. Աղաջանեանը եւ Տօքթօր Քօջոյեանը իրենց Փրանսերէն մասնագիտական աշխատութիւններով, ինչպէս Արոնցը, Արմենակ Սաղաքեանը, Օրիորդ Սիրարփի Տէր-Ներսէսեանը իրենց Փրանսերէն կամ անգլիերէն հմտակալ ուսումնասիրութիւններով, ինչպէս Շահինը, Գիրջեանը, Սպենդիարեանը, Փուշմանը, Պաշտարեանը իբր արուեստագէտ, Մամուլեանը իբր բեմադրիչ, Հանրի Թուռլայան, Տօքթօր Մատուր, Ռելիւրմ Սարոյեանը, Զաւէն Սիւրէլեանը իբր գրագէտ, եւ դեռ նմանօրինակ ուրիշներ. ասոնք Հայ ցեղին քաղաքակրթական խոր ընդունակութիւնները կ'ապացուցանեն աշխարհի մեծագոյն միջակայքերուն մէջ եւ ատով թանկագին ծառայութիւնն մը կը մատուցանեն մեր ցեղին, որուն վարկը կը բարձրացնեն մարդկութեան մէջ: Այդ երկու հատորները անհրաժեշտ է որ ձեռնռահաւ, համբերատար ու մեթոտիկ խմբագրող մը ունենան: Ասոնց առաջինին լիակատար պատաստութեան համար հարկաւոր է որ Պորհ. Հայաստանի գրական, գեղարուեստական ու գիտական արտադրութիւնները արտասահմանի Հայութեան մէջ աւելի լայն ու անկողմնակալ տարածում ունենան, — որովհետեւ ազգային մշակոյթ մը հաւանածական չեղ իմաստով դուալակցական ոչինչ ունի, սիրելի ու թանկագին է բովանդակ ազգին համար եւ կը պատկանի բովանդակ ազգին: Լիալոյս եմ որ այդ էական կարեւոր մօտիկ ապագայի մը մէջ զոհանցում պիտի գտնէ, որպէս զի այդ հատորը կարենայ լաւագոյն պայմաններուն մէջ պատրաստուի: Միւս հատորը կրնայ իսկոյն գրուիլ, եթէ գտնուի դաս խմբագրելու կարող հմուտ եւ անձնուկ գրագէտ մը:

Թրեալայիլի բարեբ. — Արտասահմանեան Հայութեան հանրային գործունէութեան համապատկերին, որ մեծ մասամբ պատուաբեր է մեր ցեղին, մտայն ու ամօթալի մէջ արասը կը կազմեն հակախոհ կամ պարզապէս յայտնա յայտնակիցներու դէմ փայտով կամ նոյն իսկ գէնքով յարձակումները որոնք վերջերս ինչ ինչ գաղութներու մէջ յաճախազէջ եղան եւ որոնց հետեւանքով ծանրօրէն վիրաւորածներ կան ու նոյն իսկ մեռածներ: Այդ տխուր սխաղագործութեանց հետեւները՝ այս պիլլին շրջանին՝ րոհհանրապէս Դաշնակցականներ են, որոնք արդէն անցեալին մէջ այլ քաղաքական բանավէճի այդ եպիլիքի եղանակին

յոռեզոյն նշոյններէն մէկ քանին տուին՝ փողոցին մէջ վաճառ Թէքէնեանի պէս մեծ քանաստեղծի մը վրայ յարձակելով՝ եւ անոր մէկ աչքը կտրացնելով, — որովհետեւ Արնտ օրաթերթին խմբագրապետն էր եւ հոն կը յայտնէր կարծիքներ որ ախորժիկն չէին Դաշնակցականներուն, — եւ Մընտեղի խթման իրիկուն մը Նիւ-Եորքի Հայոց Եկեղեցիին մէջ միւսնոյն կուսակցութեան պատկանող տասնեակ մը Հայեր խմբովին կը յարձակէին պատարագւոր Դեւոնդ Դուբեան Արքեպիսկոպոսին վրայ եւ մարդախորշօրէն կը խողիողէին զայն, — ինչո՞ւ, որովհետեւ անկիւս այդ մէկնոցին կը հետեւէր Հայ ժողովուրդին բոլոր ողջամիտ ու իրատես տարբերուն հետ այն ուղղութեան զոր այսօր ընդգրկած է Դաշնակցական կուսակցութիւնը ինքն իսկ ամբողջութեամբ:

Այս վերջերս Հայէպի Սփարտ Թերթին խմբագրապետ Մարտիրոս Տէր-Ստեփանեանին վրայ են յարձակեր իսկ մը Դաշնակցականներ եւ Անգլիոյ Համեղ քերթուածաշարքին հեղինակ այդ պատուական քանաստեղծին ուսուսկըր կտորեր են՝ գործիքով մը կոշակէն Հարութեանք տեղադրել վերան, որով բարեկամները ստիպուել են զինքը Հիւանդանոց փոխադրել: Դաշնակցական Թերթերէ ոմանց մէջ տեսայ որ իրենք ալ ուրիշներու կը վերագրեն իրենց ընկերներուն զէմ գործուած նըմանօրինակ արարքներ: Եթէ ատիկա ճիշդ է, Հակադաշնակցական այդպիսի արարքներն ալ նոյնքան պախարակելի են անշուշտ որքան միւսները: «Տեղադր», ոչ միայն լրտեսներու, զաւանաններու, այլ նոյն իսկ հայրենասիրական տարբեր ուղեղիմ ունեցող ազգակիցներու զէմ իբր ի գործ դրուող միջոց մը կամ սարքափ աղբիւրով Հայ ազգային յեղափոխութեան ծախքներուն համար դրամ ձեռք ձգելու իբր եղանակ մը, Հնչակեաններն են որ մեր մէջ է՞ն առաջ մտցուցին (Տիգրան Գարակէօզեանը մեծուցին Պոլիս, որովհետեւ սպառնալիքով իրմէ պահանջուած խոշոր գումար մը մերժած էր յանձնել անոնց): Յետոյ Դաշնակցականներն են որ գործերու այդ քստմեկն սխտուելը ընդունեցան ու զարգացուցին՝ ի վերջոյ, գժբախտաբար, նոյն իսկ Վերակազմակ Հնչակեանները նոյն բարբարոս գործելակերպը ընդգրկեցին: Յաւալի է հաստատել որ այդ սխտեմը, զոր կը կարծիքը վերջնապէս մէկգի դրուած, նորէն կիրարկողներ կը գտնէ: Ատիկա պարզապէս այն

սխտեմն է զոր Թուրքը գործադրեց Հայ ժողովուրդին դէմ: «Հայն»-ը, ըսաւ կամ մտածեց Թուրքը, չէ՞ք ուզեր իմ հլու հպատակներս մնալ, ես գիտեմ ձեզ լոյսնելուն կերպը: Ձլոյցուց մեր ժողովուրդը, բայց իր արինկկակ վայրագութիւնը ահեղիւրդէն ապացուցուց, բոլոր ինչո՞ւ ունեցող, իսկապէս քաղաքակրթ մարդոց աչքին՝ Թուրք աւունըր կատաղի գազանի հոմանիշ դարձուց:

Կը խնդրեմ մեր բոլոր կուսակցութեանց պետերէն ու մասնաւորապէս Հ. Յ. Դաշնակցութեան քարձրագոյն ղեկավարներէն, որ ընեն ամէն ինչ որ կրնան որպէս զի Հայութիւնն անպատուօղ այդպիսի արարքներ այլ եւս ընդ միշտ գազարին տեղի ունենալէ:

Կոչ ժնն ալ պէտք է ուղղել մեր արտասահմանեան մամուլի խմբագրներէն ոմանց, որոնց ծայրայեղորէն կըքօւ, կհու, թուեալից յարձակութեմբ մէկ կուսակցութենէ միւսին դէմ, իրենց մատաղ, անգիտակից, դիւրագրգիռ հետեւորդներ կը մղեն զիրար ոչ թէ տարախոհ Հայ եղբայրներ, այլ մոլիզին. Թշնամիներ նկատուելու, ուրեմն եւ դիրար խորապէս ատելու եւ իրարու հետ վարուելու ինչպէս Թուրքը վարուեցաւ բոլոր իր ձեռքին տակ գտնուող Հայերուն հետ:

X

Յորելուսմանք. — Սուրիոյ եւ Լիբանանի Հայութիւնը հանդիսաւորապէս տօնեց «Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս» Գրաբէին Ա. Յովսէփեանի ծննդեան ութսունամեակի յօրեկանը: Լիբանանեան կառավարութիւնը, Սուրիոյ կառավարութեան հետ համախորհուրդ, պատուիրակներ զըրկեց զիմաւորելու եւ ողջունելու համար այդ մեծաթէք Հայ եկեղեցական պետը եւր ան, Կիլիկիոյ Կաթողիկոս ընտրուած, կուգար դէպ ի Անթիքիս եւ անոր ըբաւ ընդունելութիւն մը ինչպէս պիտի ընէր բարեկամ ժողովուրդի մը վեհապետին: Այս անգամ ալ, Լիբանանի կառավարութիւնը Լիբանան եւ Սուրիա պալատաւանած Կիլիկիան Հայրութեան սարքած ութսունամեակի յօրեկանին մասնակցեցաւ Լիբանանեան քարձրագոյն շքանշանը նուիրելով Հայ մեծ գիտնականին ու վեհաշուք կրօնապետին: Լիբանանի եւ Սուրիոյ մէջ այդ առթիւ հանդէսներ տեղի են ունեցեր ի պատիւ յօրեկարին. հանգանակութիւններ են կա-

տարեր ու կարեւոր դուռնաք մը գոյացուցեր այդ բազմաբազին բանաստեղծին անտիպ գործերուն հըրատարակումը դիւրացնելու համար: Գարեգին կաթողիկոսը հայ կղերին եւ հայ բանաստեղծական գրականութեան մեծագոյն գէմքերէն մին է: Մինչեւ իր Ֆրանսա գալը ան արդէն դբէր ձեռով կամ հանդէպներու մէջ (գլխաւորապէս Արարատի եւ Ամսիսի մէջ) հրատարակած ունէր կարեւոր ուսումնասիրութիւններ հայ մշակոյթի զանազան ճիւղերու, մասնաւորապէս հայ մանրանկարչութեան մասին: Ինքը եղած էր «Սասնայ Մռեր» հայ ժողովրդական մեծ դիւցազններէն մէկուն եւ հայ ժողովրդական մեծ դիւցազններէն մէկուն առաջին գտնողներէն, արձանագորդներէն ու հրատարակողներէն մին: Ամբողջ երթալէն յետոյ, երբ վաղուքին կրօնական գեղեցկութիւնը ստանձնէր ու լաւի մը տարի կատարէր, ան հոն խմբագրեց Հայաստանեայց Եկեղեցի հանգէսը, ուր երեւցան իր գրչէն ելած կարեւոր յօդուածներ: Անտեսնելով կաթողիկոս Կիլիկիոյ աւերելու ու կառավայ լքելու դժբախտ բայց միշտ մեծ Տան, ան եկաւ Ամսիկոս ուր, անցած զուտը Հաւակ պաշտօնաթիւթի եւ Ամսիկոսի Ժառանգաւորաց Վարժարանին, ան քը շարունակէ իր բանաստեղծական գործունէութիւնը ու ազգասէր ու զարգացած հայ եկեղեցականներն պատրաստողի բարեբար դերը: Տարի մը առաջ ան գնաց Էմիլիանոս նախագահին Ամենայն Հայոց Հայրապետին ընտրելու կոչուած Աղ-գային Եկեղեցական Ժողովին եւ անոր օծման արարողութեան, որով եւ նպաստեց Էմիլիանոսի համադրային Աթոռին եւ Կիլիկեան տեղական Աթոռին յարաբերութեանց վերջնական ճշգրտման: Էմիլիանոսի ան հետը բերած է տարիներու ընթացքին Էմիլիանոսի Մատենադարանին եւ զանազան այլ Մատենադարաններու հին ձեռագիրներէն իր զաղած օրինակութիւնները (գլխաւորապէս յիշատակարանները) որոք մտադիր է ծանօթագրութիւններով ընկերացած հրատարակել: Մտադիր է նաեւ հայ մանրանկարչութեան վրայ մանրամասն ուսումնասիրութիւն մը (պատկերազարդ) ի լոյս ընծայել:

Վերջին թիւին մէջ Անի գրական սիրուն ամսաթիւթին գոր Գէլուքի մէջ կը հրատարակէ Վահէ Վահեան տղայնդաւոր բանաստեղծը, այս վերջնային կողմէ Գարեգին կաթողիկոսին նուիրուած բովանդակային ու խանդավառ յօդուած մը յետոյ, հրատարակուած կը գտնենք բանաստեղծա-

կան շունչով մը թրթռուն իմաստասիրական, միատեղական խորիմաստ ու երկնային էջ մը, տեսակ մը վահագն արձակ քերթուած գոր քնարերգի մէջ Ներոնէ Ենդուլի Հայրապետին արժանաւոր յաջորդ Գարեգին կաթողիկոսը: Թող «Հարցն մերոց Աստուծոյ» մեր ազգին շնորհն ընէ թոյլ տալու որ այդ յոգնարդին զբաղէտը, բանասէրն ու գործիչը զեն ջառն տարի ապրի, որպէս զի տօնեք իր հարիւրամեակը:

Պարհազային Հայաստանի մէջ որոշուած է տօնել իմաստասիր Արուսեանի մահուան հարիւրամեակը: Ս. Ղազարու Միաբանութիւնն ալ որոշած է տօնել իր Բազմավէպ հանդէսին հիմնադրութեան հարիւրամեակը: Ես կ'առաջարկեմ որ Ս. Ղազարու Միաբանութիւնը Բազմավէպի հիմնադրութեան հարիւրամեակին միացնէ Միխիթարի մահուան երկհարիւրամեակին տօնախմբումը: Արուսեան իր հոյակապ երկերով եւ իմէջ ներշնչուած աշակերտներով ու հետեւորդներով, եւ Միխիթար, իր գործերով, իր հիմնած Տունով եւ անոր մէջ յայտնուած մեծ բանաստեղծներով ու բանասէրներով, նոր ժամանակներու Հայութեան ամենէն պատկանելի դէմքերն են: Այդ մերձեցումը ես արդէն ըրած եմ ատենով Ամսիկոսի մէջ, եւ կը յիշեմ որ հանգուցեալ Հ. Երեմիանը, ատկից գայթակղած, «Միխիթարը ո՛ր, Արուսեանը ո՛ր» կը գոչէր Բազմավէպի մէջ, եւ խորապէս կը սխալէր: Միխիթար, իր հիմնած Միաբանութիւնը եւ իր Մուրատ-Մալիքայէլեան վարժարանէն ելլող զբաղէտներն ու բանաստեղծները խոշոր բաժին մը ունին արեւմատահայ գրականութեան հիմնադրութեան եւ զարգացման մէջ, բայց Արուսեան ինքը մինակ՝ հիմնադրին է արեւելահայ ամբողջ գրականութեան: Յանկախ է որ հայ ժողովրդը տօնախմբէ անշատօրէն, բայց միեւնոյն ատեն, այդ երկու հսկայ Հայերուն յորեկանը:

Ուրիշ յորեկան մը, որուն տօնախմբումը որոշուած էր, բայց որուն շուրջ յանկարծ ծագեցաւ վէճ մը զոր ես անտեղի կը գտնեմ, Յակոբ Օշականի յորեկանն է: Օշականը Արուսեանին կամ Միխիթարին հետ մէկ գծի վրայ դնել մտածելու եւ ունի եմ. սակայն բազմամասնական գրադէտ մըն է ան, եւ արժանի է յորեկանով մը մեծարուելու: Փարիզի Հայ Գրողներու Ընկերութեան Վարչութիւնը, երբ այս տղերքը գրողը անոր նա-

խազան էր, որոշած էր տօնել այդ յոթելանի
 եւ կազմած էր արդէն Յորելանական Յանձնա-
 խումբ մը որուն անդամ նշանակած էր բազմաթիւ
 ծանօթ անձնաւորութիւններ: Որովհետեւ Օշական
 վերջերս Վկայութիւն մը տխուրոտով հասար մը
 հրատարակել է, ուր Ուրհ՝ Հայաստանի գրական-
 նութիւնը ամբողջութեամբ ու եւ է արժէքէ զուրկ
 կը հռչակէ, Գրողներու Ընկերութեան այժմեան
 Վարչութիւնը սխալը գործեց նախկին Վարչու-
 թեան որոշումը չեղեալ նկատելու: Վկայութիւն
 մը գիրքը շարք մօն է անճիշտ տեսութեանց՝ յա-
 ւակնոտորէն պատգամուած: Բայց Օշական իր
 քննադատական գրութեանը մեծ մասին մէջ
 այդ թերութիւնը երեւան բերած է արդէն:
 Նոյն Օշականը ասեանով Մխիթարեաններուն ալ
 գրականութիւնը (միջնիւ իսկ Ալիշանին ու Բազ-
 րատունիին, Պէշիկիւսաշեանին ու Թերղևանիին)
 անարժէք յայտարարող փեցոցուողն էջեր ունի:
 Նոյն Օշականը պառնարագէն շատ առաջ, ժըխ-
 տումի եւ վճռամոլութեան նուազի մը մէջ, գու-
 ժած է ճամբողջ արեւմտախաչ գրականութեան ան-
 փառունակ շիջումը մտաւցումին ծոցը, առանց
 պատմութեան յանձնել կարեւորաւ երկու երեք
 հատ մարդ որ չարչի, վաճառական կամ տիրացու
 չըլլային:» Ան ժամանակակից բանաստեղծներէն
 հասկցած ու լաւ մեկնարանած է միայն Թէքէեանն
 ու Վարուժանը եւ գրագէտներէն Ռուբին Զարդա-
 եանն ու տիկին Զապէլ Եսայեանը, ու նաեւ մեր
 հին մատենագրութեան մեծ դէմքերէն մէկ քանին,
 որոնք սակայն, ամբողջ հայ ազգէն դժաւատուած,
 անհրաժեշտ պէտք մը չունէին Օշականին ներքո-
 ղումը ինքզինքնին մեր հասարակութեան պարտադ-
 րելու: Օշականը չահեկան է ո՛չ թէ իր քննադա-
 տական գրութեանը, որոնք ճշմարիտ գրական
 քննադատութիւնը չեն ներկայացներ, ոչ ալ միտ
 իր լեզուով ու ոճով որ յաճախ անբնականոն են
 ու թանձրակուտակ, այլ իր վէպերով ու թատեր-
 գութիւններով եւ քննադատական էջերուն այն

մասովն ուր արտադրած է հարազատորէն հոգե-
 բանութիւնը քանի մը հեղինակներու այնպէս ինչ-
 պէս վիպասան մը պիտի արտայայտէր իր ստեղ-
 ծած անձնաւորութեանց հոգեբանութիւնը: Իր այդ
 կարգի գործերուն մէջ, որ խաղաղութիւն են, Օշա-
 կան երեւան բերած է ինքնատիպ պարզեւոր յառ-
 կութիւններ: Ատկից զատ, ան երկար տարիներէ
 ի վեր ուսուցչական գործունէութիւն մըն ալ ու-
 նեցած է, եւ չեմ կրնար երեւակայել որ իր գաստ-
 ւանդութիւնը ժամանակակից հայ գրական դէմ.
 քերուն մեծ մասը քաշկրտելու, նսեմացնելու
 ձգտող ճիշդի մը մէջ միայն կայացած ըլլայ: Գրա-
 կան այդ ստուար ու բաղձաձէւ ճիւղը եւ ուսուց-
 չական այդ երկարատեւ գործունէութիւնը արժա-
 նի են յորելանական հանդիսութեամբ մը տօն-
 ուելու: Տօնել այդ յոթելանը չի նշանակեր Օշա-
 կանի քննադատական գրութեանը մէջ յայտ-
 նուած բոլոր կարծիքները բաժնել: Ասոր համար
 է որ երբ Օշականի համալիրակներն ու մօտիկ բա-
 րեկամները եկան ինձմէ խնդրել որ իրենց ավակ-
 ցիմ այդ գրագէտին Փարիզի մէջ յորելանը տօ-
 նելու իրենց փափաքին իրականացման, անվարան
 տուի իմ հաւանութեամբ:

Մեկնողները, եւ ստացուած նշանաբանա-
 քիւնները — Բազմաթիւ են մեր այն հանրածանօթ
 հայրենակիցները (գրող, գիտուն, արուեստագէտ,
 գործիչ) որոնք 1939ի պատերազմի չըջանին կամ
 պատերազմի վերջանալէն ի վեր վախճանեցան:
 Անոնց մէջ կան առաջնակարգ դէմքեր որոնց ան-
 հետաձգելով՝ ոմանց համար վաղաժամ՝ մեծ կո-
 բուստ է մեր Ժողովուրդին համար:

Շատ բազմաթիւ են նաեւ գիրքերը, գրողի-
 ները եւ թերթերը որո մեր գրեթէ բոլոր հայ գա-
 ղութիւններէն ստացայ: Ընդմիջտ անհետացած հայ
 դէմքերուն եւ վերջերս լոյս տեսած հրատա-
 կութեանց — դէժ կարեւորագոյններուն — վրայ
 պիտի խօսիմ Անտիտի յառաջիկայ թիւի ջրոյն-
 կիս մէջ:

Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ

★